

MUMU

SUOMEN MUSIIKKIMUSEO -YHDISTYKSEN VUOSIKIRJA 2

MUMU

SUOMEN MUSIIKKIMUSEO
-YHDISTYKSEN VUOSIKIRJA 2
2016

Toim. Matti Hakamäki ja Lauri Oino

**Mumu. Suomen musiikkimuseo
-yhdistyksen vuosikirja 2**

Toim. Matti Hakamäki ja Lauri Oino

Toimituskunta: Matti Hakamäki, Inger Jakobsson-Wärn,
Jere Jäppinen, Kimmo Mattila

Julkaisija Suomen musiikkimuseo ry –
Finlands Musikmuseum r.f. 2016

Copyright kirjoittajat, kuvaajat ja
Suomen musiikkimuseo ry – Finlands Musikmuseum r.f.

Taitto Jimmy Träskelin

ISSN 2343-2470

Sisällys

Matti Hakamäki: Lukijalle	6
Heikki Laitinen: Kelloinwalaja Mikael Rostedt Luwialta	8
Tiina Kiiskinen: Harmoonit soikoon! Nummelan harmoonitehtaan tarina	18
Juha Henriksson: Musiikkiarkisto Japa ja näyttelytoiminta	24
Outi Valo: Erkki Ala-Könnin testamentti	30
Arja Kastinen: Sibelius-museon kanteleet	34
Kirjoittajat	41
Museoiden ja soitinkokoelmien yhteystietoja	42

LUKIJALLE

Matti Hakamäki

Suomen musiikkimuseon perustamiskirja allekirjoitettiin 10.7.2013 Kaustisella. Yhdistyksellä on siis takanaan jo kohta kolme toimintavuotta. Yhdistyksen toiminta alkoi keskustelutilaisuuksia ja seminaareja järjestämällä. Kentän eri toimijoita kerättiin yhteen, tutustuttiin toisten kokoelmiin ja eri museoiden tämänhetkiseen tilanteeseen. Viime vuonna julkaistiin ensi kerran yhdistyksen vuosikirja, ja nyt käsissäsi jo toinen.

Edelleen yhdistyksen toiminta on ollut varovaista, johtuen lähinnä rahoituskanavien kuivuudesta ja vallitsevasta kulttuuripoliittisille ehdotuksille varsin nuivasta aikakaudesta. Toisaalta Suomen musiikkimuseon perustusten valamisen yhteydessä ei ole hätiköity, ja betoni on saanut kuivua rauhassa.

Vuosikirjan julkaiseminen edistää mitä parhaimmin yhdistyksen tavoitteita ja turvaa toiminnan jatkuvuutta. Heikki Laitisen ajatuksenkulkua mukaillen viidentoista vuoden päästä meillä on julkaistuna jo lähes sata artikkelia liittyen suomalaiseen musiikkimuseoiden toimintaan. Tällä tulee olemaan merkittävä vaikutus toisaalta toiminnan suunnitteluun ja toisaalta siitä tiedottamiseen. Tässä vuosikirjassa saamme paneutua musiikkimuseoalan kysymyksiin koko spektrin leveydeltä: Laitisen tutkimus-

työhön ehkä yllättävänkin musiikinhistoriallisen ilmiön, kirkonkellojen ja niiden soiton parissa, musiikkiarkisto JAPA:an, Nummelan harmonitehtaan historiaan, Erkki Ala-Könnin kokoelman kohtaloon sekä Sibelius-museon kantelekokoelmaan.

Applen perustajalta ja pitkäaikaiselta toimitusjohtajalta Steve Jobsilta kysyttiin vuonna 1998, millaisen strategian hän on valinnut yhtiölleen, joka oli silloin tuhon partaalla ja jonka pelastajaksi hänet oli uudelleen pestattu. Haastattelijan, yritysvalmennuksen ja strategiatyön gurun Richard P. Rumeltin, yllätykseksi Jobs ei vastannut kysymykseen perinteisillä tavoitteidenasetteluilla, vaan vastasi, että yhtiö odottaa rauhassa sitä seuraavaa markkinoille saapuvaa uutta juttua.

Näen tässä yhtymäkohtia Suomen musiikkimuseon toimintaan: kun perusrakenteet ja yhdistyksen funktio keskustelufoorumin mahdollistajana ovat olemassa, voimme tuottaa alaamme eteenpäin vievää keskustelua ja tietoa odottaessamme suurten tavoitteiden osalta parempia aikoja.

Lämmin kiitos kaikille vuosikirjan kirjoittajille ja alan aktiiveille. ◆

KELLOINWALAJA MIKAEL ROSTEDT LUWIALTA

Heikki Laitinen

Tietokannassani on tällä hetkellä 1403 Suomen luterilaista kirkonkelloa. Muutamaa lukuun ottamatta ne ovat tornissa tai tapulissa soittokuntoisina. Tietokannasta puuttuu suuri määrä pääkaupunkiseudun uusia kirkkoja kelloineen ja monia muitakin kirkkoja. Ortodoksisia kirkkoja on yli sata, ja niissä on tunnetusti kelloja huomattavasti enemmän kuin luterilaisissa kirkkoissa, yhteensä siis monta sataa. Niinpä arvelen, että Suomessa on kirkonkelloja reilusti yli kaksituhatta. Jokaisella on oma tarinansa, jonka selville saaminen ei ole aivan helppo juttu. Joka päivä saan tietokantaani tarkempia tietoja muutamasta kellosta. Ratkaisevaa on saada tietää kellojen pintaan valetut kellokirjoitukset. Niissä on tiedot valajasta sekä valamispaikasta ja -ajasta sekä monia muitakin kelloon liittyviä asioita. Tällä hetkellä minulla on kellokirjoitukset tiedossa 508 kellosta. Kaikkien tietojen kerääminen on vuosien työ.

Kirkonkellotilastot ovat siitä hauskoja, etteivät ne voi olla koskaan aivan ajan tasalla. Milloin tahansa missä tahansa jokin kello voi haljeta ja tulla tiensä päähän. Tilalle hankitaan uusi. Miten sen saisi selville ja miten tallelle entisen kellon tarkat tiedot? Nykyään on monessa seurakunnassa vanha kello pantu museoesineenä näytteille. Se on hieno keksintö, joka tekee tornien kätköissä soivat kellot läheisiksi kuulijoilleen.

Suomessa on siis kirkontorneissa ja kellotapuleissa yli kaksituhatta kirkonkelloa. Ne ovat uskomaton soitinkokoelma, jossa on kelloja kahdeksalta vuosisadalta. Siis todellakin: soittokunnossa on vielä toistakymmentä kelloa, jotka on valettu keskiajalla ennen vuotta 1500. Valamisvuosi on tiedossani 1240 kellosta. Kuluvan vuosituhannen tiedot ovat puutteellisimpia.

Soittokunnossa olevat kellot vuosisadoittain:

1200-luku	2
1400-luku	10
1500-luku	12
1600-luku	74
1700-luku	381
1800-luku	347
1900-luku	407
2000-luku	7
yhteensä	1240
aika ei tiedossa	163
yhteensä	1403

Luvut kertovat, kuinka monta kyseisellä vuosisadalla valettua kirkonkelloa on edelleen soittokunnossa. Ne tietysti pienenevät koko ajan, kun vanhoja kelloja todetaan liian huonokuntoisiksi soittamiseen. Tällaisinkin luvut ovat kuitenkin käsittämättömän suuria, varsinkin kun ajatellaan olosuhteita, joissa kellot ovat kaikki nämä vuodet ja vuosisadat olleet. Silti kellot soivat edelleen. Miten ja miksi tämä on mahdollista? Pohtimista riittää. Luvut eivät sen sijaan kerro sitä, kuinka monta kelloa Suomen kirkkoihin on milläkin vuosisadalla valettu. Lopullisia lukuja tuskin saadaan koskaan selville. Useiden kirkkojen kellohistoria on säilyneiden asiakirjojen avulla selvitettävissä, mutta monen kirkon kohdalla kysymykset jäävät vaille vastauksia. Tämänkin vaivalloisen työn tekeminen on kirkonkellotutkimuksen eli *kampanologian* tärkeitä tehtäviä. Tapani Salminen (1999) on esimerkiksi koonnut mielenkiintoisia tietoja kaikkiaan 85 keskiaikaisesta kellosta. Niistä on säilynyt 16, kun aikarajana pidetään vuotta 1527. Salminen on käyttänyt hyväkseen myös Ruotsin virkeän kampanologisen tutkimuksen tuloksia. Vuonna 1966 perustettiin alan pohjoismaainen tieteellinen seura *Nordisk Selskab for Campanologi og Klokkespil*, joka on siitä lähtien julkaissut pientä aikakauskirjasta *Acta campanologica*. Seuran toiminta oli vuosituhatien alkuvuosina melko hiljaista, mutta on nyt taas voimistumassa. Keski-Euroopassa ja Venäjällä on alan tutkimus ollut aina voimissaan ja tieteellistä ja muuta kirjallisuutta on paljon.

Suomessa ovat tärkeimmän työn tehneet Museoviraston tutkijat, viime vuosikymmeninä ennen kaikkea Heikki Hyvönen ja Marja-Terttu Knapas, jotka vuosina 1959–1998 julkaisivat 21 osaa teossarjaa *Suomen kirkot*.

Sarjassa julkaistiin tarkka kuvaus 84 kirkosta ja niiden esineistöstä, muun muassa kirkonkelloista. Valtaosa kirkoista sijaitsee Turun arkkihiippakunnan alueella. Heitä ennen julkaisi Riihimäen kirkkoherra Wiljo-Kustaa Kuuliala omiin tiedusteluihinsa ja arkistotutkimuksiinsa perustuvan toistaiseksi ainoan yleisteoksen Suomen kirkonkelloista, *Kellot temppelin* (1943). Teoksen ainutkertaista aineistoa on ennen kaikkea erilaisten soitto-
tapojen kuvaus. Ortodoksikirkkojen kelloja käsittelee Timo Lehtosen hieno teos *Vaienneet kellot* (2015).

Kirjoitan tätä artikkelia lokakuussa 2016. Helsingin Kallion seurakunnan kirkkoherran aloitteesta joka päivä kello viideltä iltapäivällä soivat saattokellot Aleppon pommitusten uhrien muistamiseksi. Tänä päivänä mukana on jo muutama sata kirkkoa kelloineen. Tavallisehän kirkonkellot soivat yhtä aikaa vain ehtookelloina joka lauantai-ilta kello kuusi. Jumalanpalvelussoittojen ajat vaihtelevat. Muuten Suomen luterilaiset kellot ovat olleet vuosikymmeniä häveliäästi hiljaa. Päivittäinen soitto on niin uutta, että se on saanut paljon huomiota osakseen. Samalla se tuo esiin mielenkiintoisen ristiriidan: kirkonkellot ovat aina olleet taloudellisesti vaativia ja raskaita hankintoja – miksi niillä ei enää rikastuteta kaupunkien ja maaseudun äänimaisemaa niin kuin ennen?

Kirkonkellot painavat muutamasta kymmenestä muutamaa tuhandetta kiloon. Ne on valettu satojen kilometrien päässä sijaintipaikastaan ja kuljetettu jollain keinolla uuteen kotiinsa. Kelloille on rakennettu oma torni tai tapuli. Sekin on ihme, miten ne on vuosisatojen kuluessa opittu tekemään kelloja kestäviksi.

Kellojen paikallisuus on niiden viehättävimpiä piirteitä. Ne on hankittu paikallisseurakunnan päätöksellä ja rahavaroin. Kirkot tehtiin talkoilla, kellot hankittiin rahalla. Niihin on kirjoitettu paikallisesti tärkeitä asioita, ne soivat kymmeniä tai satoja vuosia samalla paikalla, samassa paikallisessa maisemassa. Kellot saattavat soida yli kymmenien sukupolvien.

Vanhimmat kellot valettiin Saksassa ja Tallinnassa, ja 1600-luvulta lähtien tärkein valimopaikkakunta oli Tukholma. Suomessakin valettiin ehkä jo keskiajalla. Tällä hetkellä on tietoa seuraavista Suomen alueella toimineista valajista ja heidän kelloistaan. Luettelo on alustava ja viimeisten vuosikymmenten suhteen puutteellinen.

valaja	paikkakunta	valamisen vuodet	kellojen määrä
Myck, Martin	Turku	1685–1691	11
Ternandt, Ambrosius	Turku	1688–1709	23
Björkström, Paul	Turku	1795–1824	11
Norberg, Petrus	Porvoo	1796–1802	4
Näsman, Erik	Turku	1723–1748	36
Thunström, Nils	Turku	1767–1793	16
Rostedt, Michael	Luvia	1823–1838	18
Svedberg, Matts	Maalahti	1833–1853	16
Färding, C. L.	Luvia	1841–1865	13
Carlsson, C. G.	Lapväärtti	1858–1870	11
Helander, K. F.	Kalajoki, Oulu	1863–1885	8
Osberg & Bade	Helsinki	1853–1888	49
Crichton & Comp.	Turku	1863–1880	4
Kone- ja Siltarakennus Oy	Helsinki	1900–1920	2
Lokomo	Tampere	1920–1945	27
Veljekset Friis	Ykspihlaja (Kokkola)	1895–1952	27

Luettelo päättyy vuoteen 1952. 1900-luvulla ja tällä vuosisadalla seurakunnat ovat hankkineet kellonsa yhä useammin Saksasta tai Hollannista. Muutamia valimoita on silti toiminut edelleen Suomessakin, muun muassa Juutilan valimo Kaavilla, Sompin valimo Lapualla, Alvi Ruonala Rovaniemen maalaiskunnassa ja Oskars Klockguteri Sulvan Sundomissa. Hailuodossa kerrotaan valetun kelloja, varmaan monessa muussakin paikassa. Otan mielelläni vastaan lisätietoja.

Pulkkilan kirkon kellot

Otetaan paikallinen esimerkki ja kuunnellaan Pulkkilan kirkon kelloja. Se on aiheellista monesta syystä, muun muassa siksi, että Pulkkila kuuluu niihin harvoihin seurakuntiin, joissa kelloja soitetaan vielä käsin. Kelloja on kaksi, ja ne sijaitsevat kauniissa, C. L. Engelin piirustusten mukaan vuonna 1843 rakennetussa kellotapulissa. Tapuli on 36 metriä korkea, kellot sijaitsevat 14 metrin korkeudessa. Niitä soitetaan tapulin alakerrasta vetämällä kahden katon läpi kulkevista naruista. Seurakuntamestari (entinen suntio) Risto Rainevaara kertoo soittaneensa kelloja jo 26 vuotta. Hänen mukaansa käsin soittaminen poikkeaa nykyisestä automaattisoi-
tosta ratkaisevasti:

Kirkonkellojen soittaminen on muutakin kuin vain naruja kiskomista. Soittaja pystyy säätämään soitossaan rytmiä, nopeutta ja lyönnin voimakkuutta. Voimaakin pitää osata käyttää oikein, sillä liian voimakas veto ei tuota oikeanlaista ääntä. Myös ulkoilman lämpötila vaikuttaa kellojen sointiin. Kovalla pakkasella kellon ääni lähtee eri tavalla kuin lämpimällä. Kellojen soittaminen vaatii hyvää rytmitajua ja tarkkana pitää olla, ettei soita liian kovaa. Kyllä se vähän niin kuin taitolaji on. Ääni kuuluu usean kilometrin päähän. Alakerrassakin äänen voimakkuus on kovimmillaan noin 80 desibeliä. 21 vuotta soitin ilman kuulosuojaimia, vasta viisi vuotta olen nyt käyttänyt niitä.

(Degerman 2015.)

Pulkkila on pieni pohjoispohjalainen seurakunta, joka sijaitsee nelostien ja Raahen ja Iisalmen välisen kantatie 88:n risteyksessä 90 kilometriä Oulusta etelään. Vuoden 2006 alusta Pulkkilan kappeliseurakunta on muodostanut kolmen muun (vuoden 2008 alusta neljän muun) kappeliseurakunnan kanssa Siikajoen latvavesillä sijaitsevan Siikalatvan seurakunnan.

Pulkkilan kirkkojen, kellotapulien ja kellojen historia on yhtä mutkikas kuin monella muullakin paikkakunnalla. Ensimmäinen puukirkko valmistui ilmeisesti 1671. Rovasti kehotti tarkastaessaan seurakuntaa 1695 hankkimaan kirkonkellon, ja näin tehtiinkin seuraavan vuosisadan alussa, ilmeisesti vuonna 1705. Isonvihan aikana venäläiset veivät kellon sotasaaliinaan, kuten niin monesta muustakin Pohjanmaan seurakunnasta. Sodasta toipuminen kesti, mutta 1733 hankittiin uusi kaksi kippunaa (340 kg) painava kello. Se maksoi kaikkine kuluineen yli 500 kuparitaalaria. Kello oli liian suuri ja painava heikkokuntoiseen kellotapuliiin; soitto sai sen melkein romahdamaan. Pulkkisat rakensivat kirkkoväärti Antti Junnon johdolla kirkon viereen oikean pohjalaisen renessanssitapulin vuonna 1739. Tapulin viereen valmistui Jaakko Suonperän johdolla uusi kirkko vuonna 1770. Samalla kellotapuli korjattiin perusteellisesti.

Näin tultiin 1800-luvulle. Kelloon tuli halkeama 1820-luvun lopulla, ja Mikael Rostedt valoi sen uudelleen Luvialla vuonna 1830. Vanha tapuli alkoi olla jo huonokuntoinen, ja haluttiin toinenkin kello. Niinpä 1843 rakennettiin uusi, nykyinen kellotapuli Engelin piirustusten mukaan. Toinen kello hankittiin uuteen tapuliin 1845. Piispantarkastuksessa 1903 todettiin, että kirkko alkoi olla huonokuntoinen ja tarvitsi välttämättä korjaamista, mutta pulkkiset rakensivatkin kokonaan uuden. Sen piirsi ajan suosituin kirkkoarkkitehti Josef Stenbäck, joka on tunnettu monista eri puolilla Suomea olevista kivikirkoistaan. Pulkkilan uusi kirkko on kuitenkin puusta: koristeellinen, tasavartinen ristikirkko. Edellinen kirkko purettiin ja uusi rakennettiin pääosin sen hirsistä. Rakennusmestarina oli Jaakko Jäväjä Haapajärveltä. Uusi kirkko vihittiin joulukuussa 1908. Sen vierellä on edelleen kellotapuli vuodelta 1843 ja siinä kaksi kelloa, suurempi vuodelta 1830, pienempi vuodelta 1845.

Mikael Rostedin kello vuodelta 1830

Halkeamien ilmestyminen kelloihin oli arkipäivää 1700–1800-luvuilla. Useimmiten syyksi arveltiin pakka-silmoja tai liian rempseästi kelloja soittaneita nuoria miehiä. Mutta kellot oli yhteisesti hankittu ja maksettu ja samalla tavalla jatkettiin. Useita satoja kiloja painava haljennut kello otettiin jollain keinolla tornista alas, kuljetettiin hevospelillä ja laivalla Tukholmaan ja valittiin sopivin monista kellovalimoista. Siellä vanha metalli käytettiin uudestaan ja lisättiin uuteen kelloon vaskea kellontuojien varojen mukaan. Kotiin vietäväksi saatiin entistä ehompi ja painavampi kello, joka taas jollain keinolla nostettiin torniin.

Kirkonkellojen hankinnassa alkoi 1800-luvun alussa uusi aika. Suomen sotaan asti melkein kaikki kellot oli valettu Tukholmassa, vain pieni osa Turussa. Kun Suomesta tuli 1809 Venäjän keisarin autonominen suuriruhtinaskunta, Tukholmasta tuli ulkomainen kaupunki. Suomeen alkoi ilmestyä kellonvalajia, ja lisäksi kelloja haettiin yhä useammin Pietarista.

Helposti eivät Tukholman valajat luovuttaneet. Gerhard Horner valoi kelloja Tukholmassa 1787–1824. Hän oli tehnyt ensimmäisen Suomen-kellonsa Pulkkilan naapuripitäjään Rantsilaan vuonna 1798 ja toistakymmentä muuta kelloa ennen vuotta 1809. Suuriruhtinaskunnan aikana hän sai myytyä eri puolille Suomea vielä nelisenkymmentä kelloa. Suomen markkinoiden tärkeys Tukholman valajille käy ilmi ilmoituksesta, jonka Samuel Christoffer Grönwall julkaisi ainoan suomenkielisen lehden *Turun Wiikko-Sanomien* huhti- ja toukokuun numeroissa 1825:

Koska Kellonvalajan Gerhard Hornerin kuoleman jälkeen hänen werksansa on tullut kiinni suljetuksi, niin saan minä tunnustettavalle Suomen kansalle tietä antaa, että minä olen ylösrakentanut kelloin ja muun metalli työn valauksen niinkuin mestari Tukholmissa, jonka opin päässä minä olen ulkomailla saanut enentää sen Opin että paremmalla tavalla kuin ennen, valaa Kirkonkelloja ja muita metalli töitä, yhten kohtuullisen hinnan jälkeen. Jos joku haluaisi tällaista työtä neuvoa, niin tahdois hän sen ilmoittaa Suomen Seurakunnan Kantorin J. Lundwallin eli minun tyhönäni joka asun pohjasella malmilla Rörstrannin latulla. Tukholmissa sinä 6 päivä. Huhtikuussa 1825.

**Samuel Christopher Grönwall,
Kellonvalaja Tukholmissa.**

Grönwall pyrki juuri kuolleen Hornerin markkinoille ja julkisti "kunnioitettavalle Suomen kansalle" olevansa ulkomailla uusimman opin saanut mestari ja valavansa kelloja "paremmalla tawalla kuin ennen -- yhen kohtulisen hinnan jälkeen". Tilauksista voi ilmoittaa Tukholman suomalaisen seurakunnan kanttorille, joka oli epäilemättä auttanut häntä suomen kielessä, tai Grönwallille itselleen.

Oli ilmoituksella vaikutusta tai ei, vuosien 1825–1838 välisenä aikana Grönwall valoi Tukholmassa kellon ainakin neljäntoista suomalaisen kirkon torniin tai tapuliin, ja yhtä lukuun ottamatta ne soivat vielä tänäkin päivänä muun muassa Ristijärvellä, Kortesjärvellä, Kalajoella ja Artjärvellä.

Pulkkilan vanhemman kellon valoi Mikael Rostedt (1790–1839) Luvian Peränylässä. Rostedt oli ensimmäinen maaseudulle pajansa perustanut valaja. Hän oli syntynyt Ulvilassa ja hankkinut sepän oppinsa siellä sijainneen kuulun Leineperin Ruukin työläisenä. Rostedt muutti Luvialle vuonna 1814 ja osti Uusi-Sepän talon Luvian Peränylöstä. Sinne hän perusti ensin pajan, jossa teki sepän töitä ja valoi muun muassa kulkusia ja porokelloja. Mistä hän lieneekään saanut rohkean idean ryhtyä valamaan Peränylässä kirkonkelloja? Pian hänet nähtiin Tukholmassa ottamassa selvää valamisen salaisuuksista. Tarinan mukaan hän jujutti itselleen tiedot väittämällä jollekin kellonvalajamestarille, että kellot

tehdään takomalla, johon mestari tietenkin totesi, että ne valetaan. Lyötiin vetoa. Asian ratkaisemiseksi mestarin oli näytettävä Rostedtille, kuinka kirkonkellot valmistetaan. Hän hävisi vedon mutta sai Peränylälle tiedon. Toinen tarina kertoo Rostedtin olleen jonkin aikaa töissä jossakin Tukholman monista valimoista. Niin tai näin, ensimmäisen kellonsa hän valoi Luvian kirkkoon 1823, ja se soi siellä vieläkin. Hänen ammatikseen merkittiin kirkonkirjoihin sepän sijasta kellonvalaja. Pihalle nousi erillinen valimorakennus, jonka keskellä oli masuuni, toisessa päässä paja ja toisessa viilaushuone. Näin kirkonkellojen valimo oli perustettu. Siihen aikaan oli tunnettu hokema "Pium paum Maskun kellot, Kivilahden kirkonkellot, Pöytyällä puukoppa ja Luvian uudet kuparikellot."

Seuraavaksi Rostedt valoi kaksi kelloa Kalvolaan 1825. Niistä ei ole mitään jäljellä, sillä kirkko paloi kansalaisso-
dassa 1918. Kerrotaan kuitenkin, että jommankumman kellon pintaan oli valettu kirjoitus "Minulla on vaski kurku ja rauta kieli, ja minä huudan Zionin lapsia huoneeseen. Kuulkaat minun ääneni ja tulkat tänne." Kellot olivat vaskesta, kielet raudasta. Alusta asti Rostedtin kellot puhuttelivat kuulijoitaan minä-muodossa äänen kiiriessä peltojen ja metsien yllä.

Sitten Rostedt ilmestyi juuri aloittaneen suomenkielisen sanomalehden *Oulun Wiikko-Sanomia* palstoille 3.4.1830:

J u l i s t u k s i a.
Oulun Wiikkosanomissa, tämän Wuosikerran 5:nestä, 6:nestä ja 7:nestä Lehdessä, olen minä tiedoksi antanut että minulla on Luvian Kappelissa Eura-joen Pitäjässä, Hänen Keisarilliselta Majestätiltensä Armollisesti suostuttu Walu-Fabriki, mutta erehdyksen kautta on jäänyt pois minun nimeni ja se ilmoitus, että samassa Fabrikissa waletaan myös sekä isompia että pienempiä kirkon kelloja, jonka minä tämän kautta tahdon ojentaa'.
Mikkeli Rostedt.

Oulun Wiikkosanomissa, tämän Wuosikerran 5:nestä, 6:nestä ja 7:nestä lehdesä, olen minä tiedoksi antanut että minulla on Luvian Kappelissa Eura-joen Pitäjässä, Hänen Keisarilliselta Majestätiltensä Armollisesti suostuttu Walu-Fabriki, mutta erehdyksen kautta on jäänyt pois minun nimeni ja se ilmoitus, että samassa Fabrikissa waletaan myös sekä isompia että pienempiä kirkon kelloja, jonka minä tämän kautta tahdon ojentaa'.
Mikkeli Rostedt.

Samantapaista tiedotetta olivat ruotsinkieliset Etelä-Suomen lehdet julkaisseet jo parina vuonna. *Oulun Wiikko-Sanomia* palasi asiaan syyskuussa 1830 julkaisten osia Porista saapuneesta kirjeestä:

Osottaakseni kuinka taito ja toimi kaikenlaisissa askareissa meijänkin maasamme Suomesa ilmaupi ja näyttää olewan lisäymäsä, saan minä myös mainita' että Wero-talonpoika Mikael Rustet, walu-Fabriikisänsä Luwian Kappelisa Eurajoen Pitäjääsä, nykysin on walanut Pulkkilan kappelia wasten Siikajoen Pitäjääsä, kirkon kellon, painawan 70:nen Leiwiskän paikkoin. Se on ensi yrityksellä menestynyt aiwan täydellisesti, kaikkine'

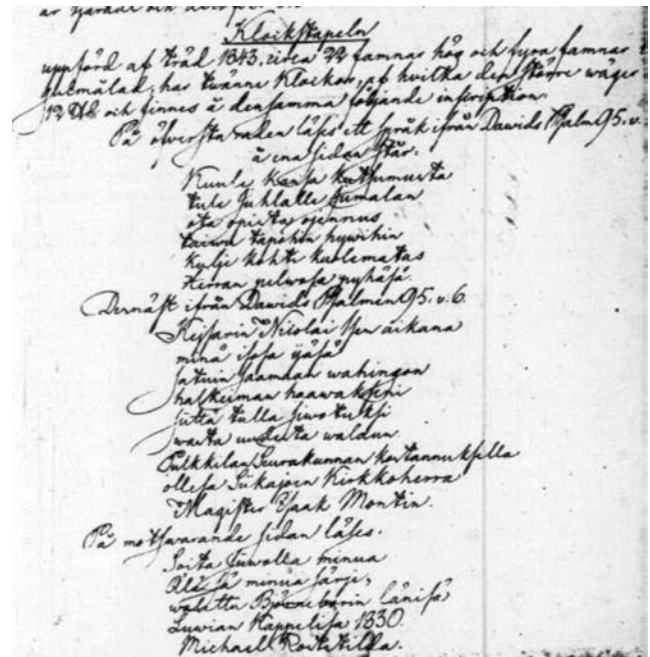
koristuksinensa ja kirjotuksinensa, ja saanut myös kauniin heliän äänen, niin ettei se minkään suhteen ole' huonompi niitä, jotka Stukkulmisa waletaan. Tänä syksynä taitaa hän wialä walaat' Sotkamon Emäkirkolle 40:nen Leiwiskän painosen kellon. Tämä mies ei ole' koskaan ollut opisa, waan silmäilemällä ja omalla taijollansa saawutanut tämän opin, eikä ole'hän wialä kertaakaan walanut turhaan, waan aina menestynyt hywästi, waikka hän on jo walanut usiammat kellot, ehkä ei ennen niin suurta kuin tämä wasta mainittu Pulkkilan kello on. Wasta saattaa hän kuitenkin walaat' kuinka suuria hywänsä, sitten kuin hän nyt on uudistanut ja isontanut uuninsa ja koko rakennuksen. Hänen tawallinen hintansa on 25 Riksiä joka Leiwiskästä.

Ehkä *Oulun Wiikko-Sanomien* ansiosta Pulkkilan seurakunta oli tilannut uuden kirkonkellon Rostedtilta. Se tuntui epäilemättä kätevämmältä kuin tilauksen ja kuljettamisen järjestäminen Tukholmasta asti. Porilaisesta kirjeestä päätellen kello oli suurempi kuin Rostedtin aiemmin valamat: noin 70 leiviskää eli 600 kiloa. Paras mahdollinen mainoslause oli vertaaminen ulkomaisiin kelloihin: Pulkkilan kello ei "minkään suhteen ole huonompi niitä, jotka Stukkulmisa waletaan".

Pulkkilan kellokirjoitukset

Lehtiutisen mukaan Pulkkilan kello oli siis onnistunut "aiwan täydellisesti, kaikkine' koristuksinensa ja kirjotuksinensa". Koristenuhojen lisäksi kellon pintaan onkin valettu 1700–1800-lukujen tapaan runsaasti

kirjoitusta. Pulkkilan seurakunnan kalustoluetteloissa on kirjoituksista tarkat tiedot. Luettelot ovat internetissä kuten muidenkin seurakuntien arkistot. Vuoden 1854 kalustoluettelossa teksti on helpoimmin luettavissa:

Luettelossa kerrotaan aluksi asiakirjan virallisella kielellä ruotsiksi uudesta, vuoden 1843 kellotapulista (Klockstapeln). Se on puusta ja 22 syliä korkea sekä neljä leveä. Vanhimmassa, elokuussa 1832 laaditussa kalustoluettelossa kuvaillaan vielä edellistä kellotapulista: se oli vain 12 syliä korkea ja 3½ leveä. Molemmissa todetaan vuonna 1830 valetun kellon painoksi 53 leiviskää ja 12 naulaa eli noin 450 kg. Lehdessä mainittu 70 leiviskän paino saattoi siis olla liioiteltu mainosmielessä.

Kellokirjoitukset ovat suomenkielisiä. Kahteen kohtaan on valettu Raamatun jakeita. Ylimmällä rivillä on psalmin 95 jakeet 1 ja 2, alareunaa kiertää Joelin kirjan luvun 2 jae 1 sekä psalmin 95 jae 6. Näiden välissä on kolme muuta tekstikenttää. Kellon toisella puolella on kalevalamittainen runo sekä hankkeen taustatietoja runo- ja proosasäkeiden vuorotteluna. Toisella puolella on kellonvalajan puheenvuorona runoa ja proosaa. Vanhimmassa kalustoluettelossa (1832) nämä kellokirjoitukset ovat seuraavassa ortografisessa muodossa:

Kuule kansa kutsumusta
tule Juhlalle Jumalan
ota opista ojennus

*taiwu tapoihin hywihin
kulje kohti kuolematas
Herran pelwosa pyhäsä.*

*Kejsarin Nicolai 1sen aikana
minä isosa ijäsä
satuin saamaan wahingon
halkeiman haawaxeni
siittä tulla siwotuxi
wasta udesta walaun
Pulkkilan Seurakunnan kostannuxella
ollesa Siikajoen Kirckoherra
Magister Isaac Montin.*

*Soita siivolla minua
Älä sä minua särje;
valettu Björneborin länisä,
Luvian Kappelisa 1830.
Michaël Rostetilda.*

Luterilaisuuden piirissä on tapana selittää kirkonkellojen tehtävän olevan puhtaasti informatiivinen: kellot tiedottavat erilaisten tilaisuuksien alkamisesta jne. Jo runon kuusi alkusäettä tekevät selväksi, että kelloilla oli tärkeämpiä ja syvällisempiä tehtäviä. Ei ole mitään tarvetta olettaa, etteivät kuulijat olisi kokeneet ja kokisi edelleen asiaa juuri näin.

Runon perusteella tiedämme, että Rostedt on valanut haljenneen kellon uudestaan. Nikolaista tuli keisari 1825, joten iäkäs kello sai haavan eli halkeaman sen jälkeen ja jouduttiin valamaan uudestaan ("wasta udesta walaun"). Se, että uusi kello laulaa minämuodossa "satuin saamaan wahingon" vahvistaa asian: haljennut kello on viety Luvialle Rostedin valimoon, ja tämä on vanhasta valanut uuden, joka nyt laulaa historiaansa. Kustannuksista vastasi Pulkkilan kappeliseurakunta. Usein tämä tarkoitti jokaiselle seurakuntalaiselle lankeavaa maksusuoritusta. Runo ei joka säkeessä solju moitteettomasti, mutta halkeamisen toistumisesta varoittava säepari on poikkeuksellisen herkkä ja vetoava: "Soita siivolla minua, Älä sä minua särje." Kello on säilynyt ehjänä ja soittanut runojaan lähes kahden vuosisadan aikana kymmeniätuhansia kertoja. Se on jättänyt jälkensä niin paikkakuntalaisten kuin ohikulkevienkin mieleen ja sieluun.

Joistakin kelloista on saatavissa tietoja siitä, kuka on laatinut kellokirjoitukset ja kuka ennen kaikkea

on runoillut kellojen runot. Useimmiten se on ollut kirkkoherra tai kappalainen. Kun Pulkkilan kellossa mainitaan vain emäpitäjä Siikajoen kirkkoherran Isak Montinin nimi, tuntuu mahdolliselta, että hän on vastannut kirjoituksista. Isak Montin (1775–1851) oli Siikajoen kirkkoherrana 1823–1846. Hän oli todella myös maisteri: kesäkuussa 1796 hän puolusti kaunopuheisuuden ja runouden professorina toimineen Henrik Gabriel Porthanin johdolla maisterinväitöskirjaansa Turun Akatemiassa.

Tietomme kelloista perustuvat ensisijaisesti kellokirjoituksiin. Joskus voi lisätietoa löytyä seurakuntien pöytäkirjoista ja muista asiakirjoista. Keskiajalta lähtien meidän päiviimme asti kellonvalajilla on ollut tapana signeerata kellonsa ja merkitä niihin ainakin kellon tekijä, tekoaika ja -paikka. Esimerkiksi Asikkalan kellossa lukee yksinkertaisesti: "Keisari Nicolain aikana valettu Luvialla 1833 Michael Rostedtiltä." Toisessa ääripäässä ovat kellot, joissa on kirjoituksia kymmeniä rivejä. Monissa 1800-luvulla Pietarista ostetuissa kelloissa ei ole lainkaan kirjoituksia. Koska Pulkkilan toisessa, vuonna 1845 hankitussa kellossa ei ole kirjoituksia, se on saatettu ostaa Pietarista. Sieltä hankittiin kello kahteen naapuripitäjään: Piippolaan 1844 ja Kestilään 1854.

Luvialta Turun tuomiokirkkoon

Mikael Rostedt koki hengellisen herätyksen 1820-luvun puolivälissä ja toimi myöhemmin *hyppyherätyksenä* tunnetun herätysliikkeen paikallisena johtajana. Nimimerkki "R" kertoo Rostedin toiminnasta *Uusi Suometar* -lehdessä 10.10.1895: "Tässä on nyt puheeksi otettava hengellinen liike Luvian kappelissa Eurajoen pitäjää. Siellä olewain lahkolaisten päämiehenä oli talollinen ja kelloinwalaja Mikael Rostedt, Sepän talon omistaja Perän kylässä." Lahkolaisten määrä kohosi Luvian seurakunnassa kahteen sataan; asukkaita oli vain 1600.

Lahkokunnan kokoukset tapahtuiwat joka sunnuntai-iltapuoli ja kestiwät wielä maanantai-päiwäänkin. Niissä koko yö tanssittiin, loilotteltiin ja weisattiin siihen määrään, että wihdoin jouduttiin haltioihin ja uuwuttiin tainnuksiin lattialle. Tästä oli tietysti seurauksena fyysillinen heikkous, joten oltiin kykenemättömät työhön.

Rostedt joutui kannattajineen oikeuteen heinäkuussa 1833 ja tuomittiin ankariin sakkorangaistuksiin. Hovi-oikeus vahvisti tuomiot. Sen jälkeen liikkeen toiminta alkoi hiipua, varsinkin kun Rostedt oli tunnustanut ”joutuneensa harhateille, keskeyttänyt kanssakäymisensä entisten lahkolaistensa kanssa ja täysi sowinto oli saatu toimeen R:n ja papiston kesken.”

Luvian Peräntylässä Rostedt jatkoi hyvin alkanutta kellonvalajan työtään. Tällä hetkellä tiedossani ovat seuraavat kahdeksantoista Rostedin valamaa kelloa, mutta luku on tuskin lopullinen. Tähdellä on merkitty kellot, jotka soivat torneissaan tai tapuleissaan edelleen.

1823	*Lavia
1825	Kalvola (2 kelloa)
1830	*Pulkkila
1831	*Turku (tuomiokirkko, 2 kelloa)
1832	*Jämsä
1833	*Asikkala, Turku (1842 kg)
1834	*Perniö (Yliskylä), *Tammela, Tyrvää
1835	Keikyä
1836	*Eurajoki, *Kiukainen
1838	Nokia, Pälkäne, *Alastaro (Virttaa)

Rostedin kotikirkon Luvian kellotapulissa oli jo kaksi kelloa, molemmat valettu 1700-luvulla Tukholmassa. Niinpä siellä ei hänen kellojaan tarvittu. Nykyisen siunauskappelin pohjoisseinällä on kuitenkin yhä tallella Rostedin seurakunnalle lahjoittama pieni rippikello, jossa on kellokirjoitus: ”Te raadolliset tulkaat vetten tygö. M. R. 1838.” Rostedt kuoli 1839 vain 49 vuoden ikäisenä. Uraauurtava työ kellonvalajana oli kestänyt vain viisitoista vuotta.

Myöhemmin Luvian tapulin toinen kello halkesi ja kirkkokin tuli tiensä päähän. Vuonna 1910 valmistui Josef Stenbäckin suunnittelema kivikirkko torneineen. Stenbäck välitti kirkkoihin saksalaisia kelloja, ja niin Luviankin uuteen kirkontorniin hankittiin uusi kello 1917 Saksasta, Apoldan valimosta nimeltä ”Glockengiesserei Franz Schilling Söhne”. Samasta valimosta oli muutama vuosi aiemmin ostettu seitsemän kelloa Helsingin Kallion kirkon torniin.

Mutta lopuksi vielä takaisin Rostedin vuosiin. Pian Pulkkilan kellon valmistumisen ja *Oulun Wiikko-Sanomien* ylistävän kirjoituksen jälkeen Rostedt sai elämänsä tilauksen.

Turun palossa 1827 kaikki tuomiokirkon kellot putosivat tornista, särkyivät ja sulivat. Edellisen kerran näin oli käynyt vuonna 1738, jolloin salama oli sytyttänyt tornin tuleen, kellot pudonneet tornista ja särkyneet käyttökelvottomiksi. Kellojen jäännökset käytettiin seuraaviin kelloihin, joiden valamisesta vastasivat Tukholman kuuluisimmat kellonvalajat Gerhard Meyer nuorempi ja Erik Näsman: uusia kelloja oli lopulta kuusi, ja niiden yhteispaino oli yli seitsemäntuhatta kiloa. Nämä kellot siis tuhoutuivat syyskuussa 1827. Raivaustöissä saatiin niiden malmia talteen 1836 kiloa. Uusia kelloja tilattiin aluksi Mikael Rostedtilta. 1831 valmistui kaksi lyömäkelloa, joiden yhteinen paino oli lähes kaksituhatta kiloa. Varsinaisen kellotilauksen saatuaan Rostedt valoi 1833 uuden ”ison kellon”, joka painoi jopa 1842 kiloa. Nimimerkki ”R” kertoi edellä mainitussa kirjoituksessaan vuonna 1895: ”Ruotsista palattuansa parin viikon perästä rupesi hän kirkonkelloja walamaan ja tuli siinä toimesta hywin mainioksi. Muitten muassa on R. walanut suurimman kellon Turun tuomiokirkkoon. Minä olin omin silmin nähnyt ja ihmetellyt sitä suunnatonta kalua, kun se ennen Turkuun lähettämistä seiso i eri wajassa walinpajan wieressä.”

”Iso kello” halkesi kuitenkin jo vuonna 1836, minkä jälkeen Turun tuomiokirkkoseurakunta kääntyi aiemmin mainitsemani tukholmalaisen Samuel Christoffer Grönwallin puoleen. Viiden vuoden aikana Grönwall valoi tuomiokirkkoon viisi kelloa, joista ”Iso Grönwall” painoi 2148 kg. Se laskettiin tornista alas täysin palvelleena vuonna 1980. Mutta vuonna 1841 Grönwall oli valanut torniin vielä isomman kellon, joka sai lahjoittajansa mukaan nimekseen ”Birckstedt” ja painoi 3 685 kg. Se on edelleen tornissa.

Huonosti ei käynyt Rostedtin kelloille. Perimätiedon mukaan Rostedt kutsuttiin 19. marraskuuta 1835 Turun tuomiokirkon torniin, jolloin oli hänen 1831 valamiensa lyömäkellojen koesoitto. Siitä lähtien nuo kellot ovat kertoneet ajan kulun: isompi kello on tuntikello, pienempi neljänneskello. Vuodesta 1944 ne ovat lyöneet Yleisradiossa joka arkipäivä kello kahdentoista lyönnit. Ne ovat Suomen tunnetuimmat ja monelle myös rakkaimmat kirkonkellot. ◆

LÄHTEET

Degerman, Risto: *Kirkonkellojen soittaminen vaatii hyvää sävelkorvaa*. YLE Kulttuuri. <http://yle.fi/uutiset/3-8486792>. 2015. (Luettu 14.10.16)

Eldén-Pehrsson, Sanna: Suomalainen kirkonkello ja sen monenlaiset juuret. *Sananjalka* 2011, 231–246.

Gardberg, C. J., Simo Heininen, P. O. Welin: *Kansallispyhäkkö. Turun tuomiokirkko 1300–2000*. Helsinki: Tammi. 2000.

Heino, Harri: *Hyppyherätys, Länsi-Suomen rukoilevaisuuden synnyttäjä*. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura. 1976.

Hiltunen, Mauno: Siikajokilaakso keskiajalta vuoteen 1860. Mauno Hiltunen, Aulis Forss, Janne Vilks: *Siikajokilaakson historia I*. Oulu: Siikajokilaakson kunnat ja seurakunnat. 1996.

Hyvönen, Heikki: Meyer-suku ja sen valamat kellot Suomessa. Lars Petterson ja Heikki Hyvönen: *Suomen kirkot 17*. Helsinki: Museovirasto. 1991, 115–116.

Knapas, Marja Terttu: Kellojen sijoituksesta keskiaikaisissa kirkoissa. *Suomen museo* 1988, 31–52.

Kuuliala, Wiljo-Kustaa: *Kellot temppelin*. Sortavala: Suomen kirkon sisälähetysseura. 1943.

Lehtonen, Timo: *Vaienneet kellot. Autonomian ajan sotilaskirkot 1809–1917*. Helsinki: Omakustanne. 2015.

Peränkylän kyläsuunnitelma 2009–2016.

http://www.karhuseutu.fi/files/142/Perankylan_kylasuunnitelma.pdf. (Luettu 14.10.16)

Rajala, Anne: Maamme kirkonkellojen historiaa 1 ja 2. *Kotiseutu* 1959:7, 151–154, 1959:8, 180–183.

Salko, Brita: *Kappeli meren rannalla. Tietoja Luvian vanhoista kirkoista ja kirkkoesineistä*. <http://www.luvianseurakunta.fi/91-historiaa>. (Luettu 14.10.16)

Salminen, Tapani: Suomen kirkonkellot ja niiden valajat 1200–1500-luvuilla. *Tekniikan Waiheita* 1999:4, 5–21.

Suomen kirkot 1–21, 1959–1998. Helsinki: Museovirasto.

HARMOONIT SOIKOON!

Nummelan harmoonitehtaan tarina

Tiina Kiiskinen, Vihdin museo

Vihdin museossa järjestettiin kesällä 2016 näyttely, joka kertoi Vihdin Nummelassa toimineen urkuharmoonitehtaan toiminnasta, rakennuksesta ja työntekijöistä. Näyttelyn tavoite oli paitsi esitellä tehdasta monipuolisesti, myös kerätä samalla talteen toimintansa lopettaneesta ja pian maisemasta häviävästä tehtaasta mahdollisimman paljon vielä kun se oli mahdollista.

Vuonna 1923 kolme osakasta, J. E. Hedén, Edvard Helle ja Urho Karhumäki, perustivat Hedén & Kumpp. Oy -harmoonitehtaan Nummelaan. Harmoonitehdas oli parhaimmillaan 1920–30-luvulla merkittävä työllistäjä ja Nummelan maailmankartalle viejä. Koulut tilasivat harmoneja, ja palkintoja sateli vuoden 1930 Antwerpenin maailmannäyttelyn kultamitalia myöten. Lopulta 1960-luvun lopulla toiminta hiipui, ja nykyään tehdasrakennus on purkuluvan saanut, ränsistynyt ja pian katoava muistomerkki Nummelan pienteollisuuden kulta-ajoista.

Näyttely houkutteli kävijöiksi lukuisia harmoonitehtaan toiminnan muistavia, työntekijöitä tunteita, niitä, joilla harmoni on yhä tai on ollut omassa kodissa, sekä erityisesti niitä, joilla on urkuharmoneista omakohtaisia muistoja kouluajoilta. Näyttelyssä sai muun muassa soittaa harmoneja, tutkia niiden mekanisme ja virittämistä sekä tutustua tehtaan markkinointimateriaaliin.

Harmonioiden kehitys

Urkuharmonin ääni syntyy harmonikan tapaan metallisella kielellä, joka saadaan soimaan ilmavirtauksen avulla. Urkuharmonin historian katsotaan alkaneen vuonna 1810, kun ranskalainen muusikko G. J. Greenie toi julkisuuteen kehittämänsä soittimen, jolle hän antoi nimen *orgue expressif* eli "tunteikkaat urut". Sen kielet saivat puhallusilmansa poljinten avulla palkeista. Samantapaisia soittimia kehitettiin

Nummelan harmonitehdas 1920-luvun lopulla. Kuvaaja Signe Brander.

ympäri Eurooppaa, ja ensimmäisenä varsinaisena urkuharmonina pidetään soitinta, jonka Alexandre Francois Debain esitteli vuonna 1840.

Suomessa harmonien valmistus alkoi 1860-luvulla. Alkuvuosien hengellisen laulun säestämiseen keskittyneen käytön jälkeen kansakoulut tekivät harmonista keskeisimmän säestyssoittimen aina 1970-luvulle asti. Suomessa valmistettiin yksinomaan imuilmaharmonia, joissa äänen tuottamiseen tarvittiin ilmavirtaus tuotettiin imemällä ilma palkeisiin. Suomen suurin harmonien rakentaja on ollut Kangasalan urkutehdas, joka valmisti vuoteen 1956 mennessä yli 6000 harmonia. Myös Vihdin kirkon isot urut on valmistettu Kangasalla v. 1928. Yhteensä Suomessa on toiminut 15 harmoneja valmistavaa tehdasta. Teollisista harmonien valmistajista ensimmäinen oli Tampereella 1860-luvulta alkaen toiminut A. A. Hedénin tehdas, Nummelan harmoonitehtaan edeltäjä. Muitakin teollisia valmistajia Suomessa oli, kuten Urkuharmonialiike Väinämöinen, Jaakko Spangarin tehdas Vimpelissä, Lapuan kuusi pientä harmonitehdasta sekä Anderssénin veljesten tehdas Pedersöressä.

Harmoninen Vihti

Vihtiläiset saivat ensikosketuksensa harmoneihin luultavasti kansakoulujen kautta. Esimerkiksi Niuhalan kansakouluun hankittiin ensimmäinen, saksalaisvalmistainen harmoni vuonna 1872. Se palveli aktiivisessa käytössä vuoteen 1901 asti. Vuonna 1938 se päätettiin koulun pöytäkirjojen mukaan siirtää ullakolle ja tarjota myöhemmin mahdollisesti perustettavalle Vihdin museolle. Harmoni sai odottaa vintillä vuoteen 1959, jolloin Vihdin kotiseutumuseo avattiin vanhassa viljamakasiinissa. Nykyisin harmoni kuuluu Vihdin museon kokoelmiin. Museolla on kokoelmassa myös kymmenkunta muuta Nummelan ja muiden tehtaiden valmistamaa urkuharmonia, joista suurin osa on saatu museolle juuri kouluista.

Vaikka teollinen harmonienvalmistus tuli Vihtiin vasta Nummelan harmoonitehtaan myötä vuonna 1923, oli paikkakunnalla valmistettu yksittäisiä harmoneja käsityönä jo tätä ennen. Esimerkiksi *Hämeen Sanomat* kertoi vuonna 1892 vanjärveläisestä suutarista, joka rakensi urkuharmonia. Myös vihtijärveläinen kauppias Evert Löfgren rakensi harmonia samoihin aikoihin.

Kuva Vihdin museon näyttelystä Harmoonit soikoon! Nummelan harmoonitehtaan tarina.

Harmonitehtaan rakennuksen alkuhistoria on hämärän peitossa, mutta on todennäköistä, että kiinteistö, sittemmin Koivulaksi nimetty, on rakennettu 1800-luvun lopulla. Ensimmäiset harmonit valmistettiin Koivulassa vuonna 1923, jolloin Hedén ja Kump. Oy aloitti toimintansa. Yrityksen takana oli tamperelaista harmoninrakentajasukua ollut J. E. Hedén, joka oli jo 18-vuotiaana, vuonna 1893, valmistanut kisällintyönä ensimmäisen harmoninsa ja sittemmin muun muassa tehnyt opintomatkan Saksaan.

Nummelaan J. E. Hedénin houkutteli puuseppä Edvard Helle, joka oli aikanaan ollut töissä Hedénin isän E. J. Hedénin tehtaalla Tampereella. J. E. Hedén muodosti Helteen ja Nummelan kansakoulun opettajan Urho Karhumäen kanssa kolmen miehen yhtiön. Nummelan sijainti oli liiketoimintaa ajatellen hyvä, sillä tuotteita pystyttiin kuljettamaan helposti rautateitse, Nummelan rautatieasema kun sijaitsi tehdasta vastapäätä. Tehtaan toimintamalli oli, että harmonien puuosat tehtiin Helteen puusepänverstaalla, ja Hedén hoiti viritys- ja kokoamispuolen. Parhaimmillaan tehdas työllisti jopa lähes kolmekymmentä henkilöä ja oli kylän suurin työnantaja, mutta oli myös kausia, jolloin työtä oli vain muutamalle työntekijälle.

Tehtaan tuotteita markkinoitiin kovalla volyyymilla. Tuotekuvastoon saatiin tuotteita suosittelemaan muun muassa professorit Erkki Melartin, Ilmari Krohn sekä Oskar Merikanto. Merikanto lausui vuonna 1923: "Työn laatu on ensiluokkaista, siroa ja kestävä, ääni taas pehmeän miellyttävää ja sointuisaa." Professori Krohn puolestaan kuvaili vuonna 1928: "Paitsi ääniker-tojen luonteenomaisuutta ja soinnin kauneutta sekä järjestelyn käytännöllisyyttä on kiitoksella mainittava uusi keksintö, nimittäin n.s. kenraali-crescendolaite, jonka avulla soittimet voivat entistä kimmoavammin soveltua soiton vaativiin herkimpiin voimavivahduksiin." Uutena vetonaulana otettiin tuotevalikoimaan myös kaappigramofonit, joiden valmistuksessa jatkettiin edelleen yhteistyötä Helteen verstaan kanssa. Gramofonien valmistuksesta luovuttiin kuitenkin suhteellisen nopeasti.

Valitettavasti osakkaiden taloudenpito ja visionäärisyys eivät aina kulkeneet tasapainossa, ja lisäksi lamakausi pahensi yhtiön taloudellisia vaikeuksia. Yrityksen ja osakkaiden omaisuutta piti kiinnittää lainojen vakuudeksi, rästjä jäi maksamatta, ja vuonna 1932 tehtaan irtaimistoa yritettiin myydä pakkohuutokaupassakin. Aika ajoin työntekijätkin joutuivat, kuka kärsivällisesti,

Harmonitehtaan työntekijöitä v. 1922, alarivissä vas. J. E. Hedén, ylärivissä toinen vas. Paavo Randell.

kuka vähemmän kärsivällisesti, odottamaan palkkarojojaan. Hedén kuitenkin pyöritti tehdasta tiettävästi kuolemaansa vuonna 1948 asti. Hedénin kuoltua tehtaan osti hänen lankonsa Paavo Randell, joka oli ollut tehtaalla työssä alusta asti. Seuraavaksi tehdas siirtyi Randellin tyttären Lean ja hänen miehensä Olle Kallion nimiin. Kalliot pyörittivät tehdasta 1960-luvun lopulle asti, jolloin toiminta loppui.

Nummelan harmoonitehtaan alkuvaiheet on ikuistettu myös suomalaiseen kaunokirjallisuuteen. Tehtaan entinen osakas, Nummelan kansakoulun opettaja, taidelajien olympiavoittaja ja kirjailija Urho Karhumäki (1891–1947) julkaisi vuonna 1944 romaanin *Viulu ja posetiivi*. Karhumäki avaa kirjassa tehtaan vaiherikkaita alkuvaiheita omasta näkökulmastaan. Romaanista ovat selvästi tunnistettavissa myös toiset tehtaan alkuaikojen päätekijät Edvard Helle (*"Tähtelän Eetu"*) ja J. E. Hedén (*"Jaska Hitonranta"*).

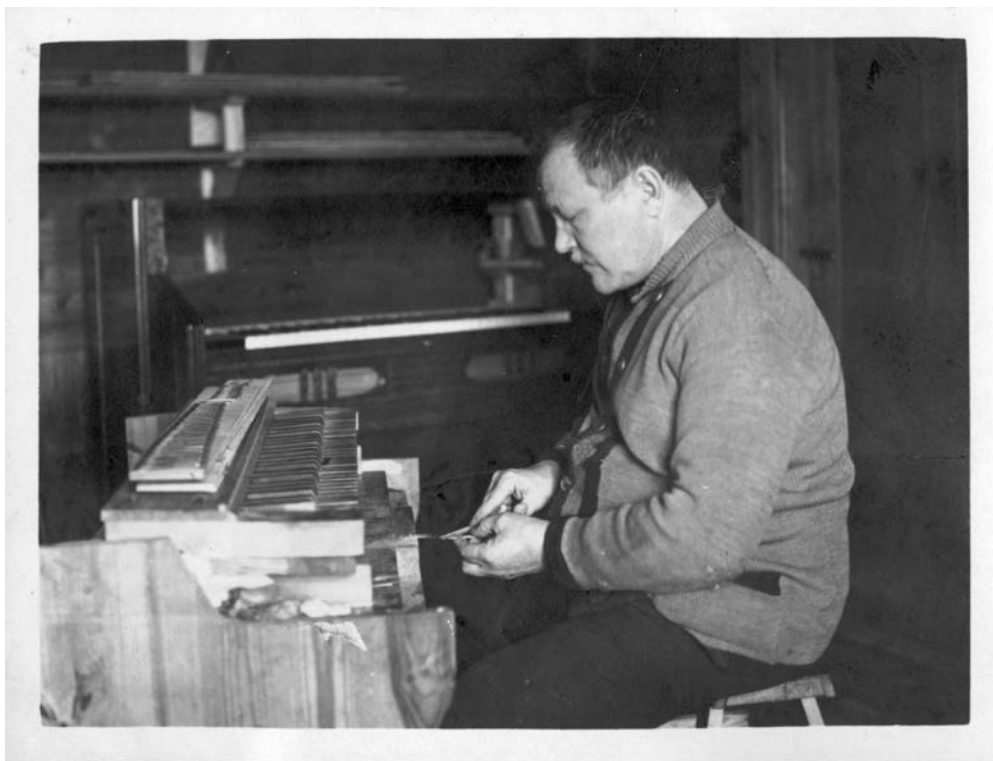
Harmonioiden valmistaminen

Nummelan harmoonitehtaan soittimet olivat laadukkaita, ja ne voittivat useita palkintoja. Niiden puuosat siis valmistettiin aluksi Helteen puusepänverstaalla, ja Koivulassa tehtiin vain kokoamistyö. Viimeistään

1920-luvun lopulla rakennusta laajennettiin varsinaisilla tuotantotiloilla. "Yläkerras oli toi lakkahuone semmonen. Propellit pyäri kun ne ruiskutti, ne oli ihan pyärryksiin ne miähet, se oli pieni koppi", Annukka Saksa, Lea ja Olle Kallion tytär, kertoi. Harmonien kielet ja muut koneiston osat tilattiin valmiina ulkomailta. Paitsi itse harmoneja, tehtaassa valmistettiin myös soittotuoleja.

Vuonna 1928 julkaistussa hinnastossa on esitelty yksitoista harmonimallia: yksi matkaharmoni, neljä kesäkotimallia, kaksi koulumallia, kolme kotitalouksiin tarkoitettua mallia sekä jalkioharmoni. Harmonien perusväri oli pähkinäpuu, mutta niitä sai tilauksesta myös muissa väreissä. 1950-luvulla käytössä olleen hinnaston mukaan harmoneja valmistettiin tavanomaisten puulajien lisäksi myös jalopuusta: tammesta, mahongista tai teakista. Harmoni oli mahdollista tilata myös loimukoivuisena, ja niiden taustat viimeisteltiin niin, että ne olivat sopivia myös koulukäyttöön. Kaikkiin harmoneihin asennettiin kumipyörät siirtämistä varten.

1950-luvun hinnaston mukaan harmoni oli mahdollista hankkia myös seitsenvaihtoisella transponointilaitteella varustettuna: "Tällä laitteella varustettuna

J. E. Hedén virittää
harmonia Nummelan
harmoonitehtaalla.

harmonia on tehtaamme valmistanut jo yli 40 vuotta sitten, ensimmäisenä Suomessa ja oman menetelmämme mukaan.” (Transponoinnilla tarkoitetaan sävelmän muuttamista eri sävellajiin kuin mihin se on alun perin sävelletty.) Kerrotaan, että transponointilaitte olisi ollut Paavo Randellin kehittämä.

Virittämisen mestarit

Harmonioiden virittäminen oli aivan oman lukunsa, sillä työ vaati absoluuttista sävelkorvaa. Siihen pystyivät Nummelan harmoonitehtaalla ainoastaan J. E. Hedén ja hänen jälkeensä Olle Kallio. Keskittymistä vaativaa virittämistä varten oli oma rauhallinen huone harmoonitehtaan asemanpuoleisella sivulla. Työtä varten oli erityinen viritysharmoni, jonka avulla harmonin kielet viritettiin yksi kerrallaan.

Lasse Kallio muistelee:

”Siihen isä [Olle Kallio] pisti aina sitten ton kiälen ja sit mää poljin ja kuunteli, et aa. Sit se ottaa tiätysti ääntä vähän, kuuntelee, kuuntelee ja taas mennään. Ja sit otetaan, jos se on liian korkea tai liian matala, ni veretään piänellä semmosel viilalla, ni lastuu pois jommast kummast pualest näin. Ja sit taas takasin ja kuunnellaan ja kuunnellaan. Et se ei ollu niinkun pianon viritys, et mistä lankaa kiristetään ja verellään tosta.”

Nummelan harmoonitehtaan luultavasti 1920-luvulta peräisin olevan viritysharmoni jäi tarpeettomaksi tehtaan toiminnan loputtua vuonna 1969 ja kulkeutui varastoon nummelalaisen omakotitalon kellariin. Vuodesta 1990 lähtien tämä tehtaan kenties tärkein työkalu on kuulunut Vihdin museon kokoelmiin.

Harmonitehtaan tuotteiden markkinoinnissa oli hyvin oleellista messuilla kiertäminen. Messujen yhteydessä tehtaan tuotteet saivat myös useita kultamitaleja, joista ehkä merkittävin tuli Antwerpenin maailmannäyttelyssä vuonna 1930. Myös itse presidentti Kekkonen vieraili 1960-luvulla tehtaan messuosastolla Helsingin Messukeskuksessa kokeilemassa, lähteekö harmonista ääntä. Tarina kertoo, että kun ääntä ei heti tullut, riensi tehtaan edustaja apuun ja polki harmonin polkimia, jolloin presidentin koskettimien painelukin tuotti tulosta.

Harmoonitehtaan tuotteissa oli erittäin pitkä, 20 vuoden takuu, mistä seurasivat ympäri Suomea tehdyt huolto- ja viritysmatkat. Olle ja Lea Kallio kävivät joka kesä huoltamassa tehtaan myymät harmonit. Koneistot puhdistettiin, ja samalla testattiin niiden toimivuus; Olle viritti ja Lea polki palkeita. Harmonit toimivat kuitenkin hyvin, eikä niissä useinkaan ollut korjattavaa.

Harmonit hiljenevät

Harmoniien kysyntä alkoi hiipua 1960-luvun mittaan. Pianot ja Hammond-urut alkoivat syrjäyttää harmonit koulujen musiikinopetuksessa, joten markkinoita ei ollut enää entiseen tapaan. Harmoonitehtaan työntekijät vähenivät tilausten loppuessa, ja toiminta päättyi lopullisesti vuonna 1969.

Tehtaan lopetettua toimintansa oli Koivulan suuressa kiinteistössä jonkin aikaa asuntola ja 1980-luvulta 2000-luvun alkuun asti osto- ja myyntiliike. Sittemmin yksityisomistukseen ja -käyttöön siirtynyt kiinteistö edustaa merkittävää, joskin häviävää teollisuus- ja liikerakennusperinnettä, ja sen kulttuurihistorialliset ja kaupunkikuvalliset arvot ovat huomattavat. Tästä huolimatta tehdas on nykyään surullisessa kunnossa ja odottaa purkamista, sillä kaikista edellytyksistä huolimatta sitä ei suojeltu ajoissa. Nykytilanteessa korjaaminen olisi työlästä mutta yhä mahdollista. Rakennukselle on haettu purkulupa, ja se on saatu toukokuussa 2016. Tehtaan valmistamia soittimia tarjotaan aika ajoin museolle, mutta harvoin enää löytyy mallia tai tarinaa, joka poikkeuksellisuudellaan

perustelee liittämisen kokoelmiin kaikkien jo kokoelmiin kuuluvien harmonien rinnalle. ◆

Lähteet:

Harry Brotherus: *Peitsi menneen puolesta*
 Historiallinen sanomalehtikirjasto
 Eino Ketola: *Vihdin historia II*
Luoteis-Uusimaa 28–29.10.1983
Länsi-Uusimaa 6.2.1925
 Nummela harmoonitehtaan kuvastot
Nummela kylähistoria -verkkosivusto
Suomen kansanmusiikki 2/2013
Suomen Kuvalehti 4/1926 ja 43/1929
 Anneli Asplund ym.: *Suomen musiikin historia – Kansanmusiikki*.

MUSIIKKIARKISTO JAPA JA NÄYTTELYTOIMINTA

Juha Henriksson

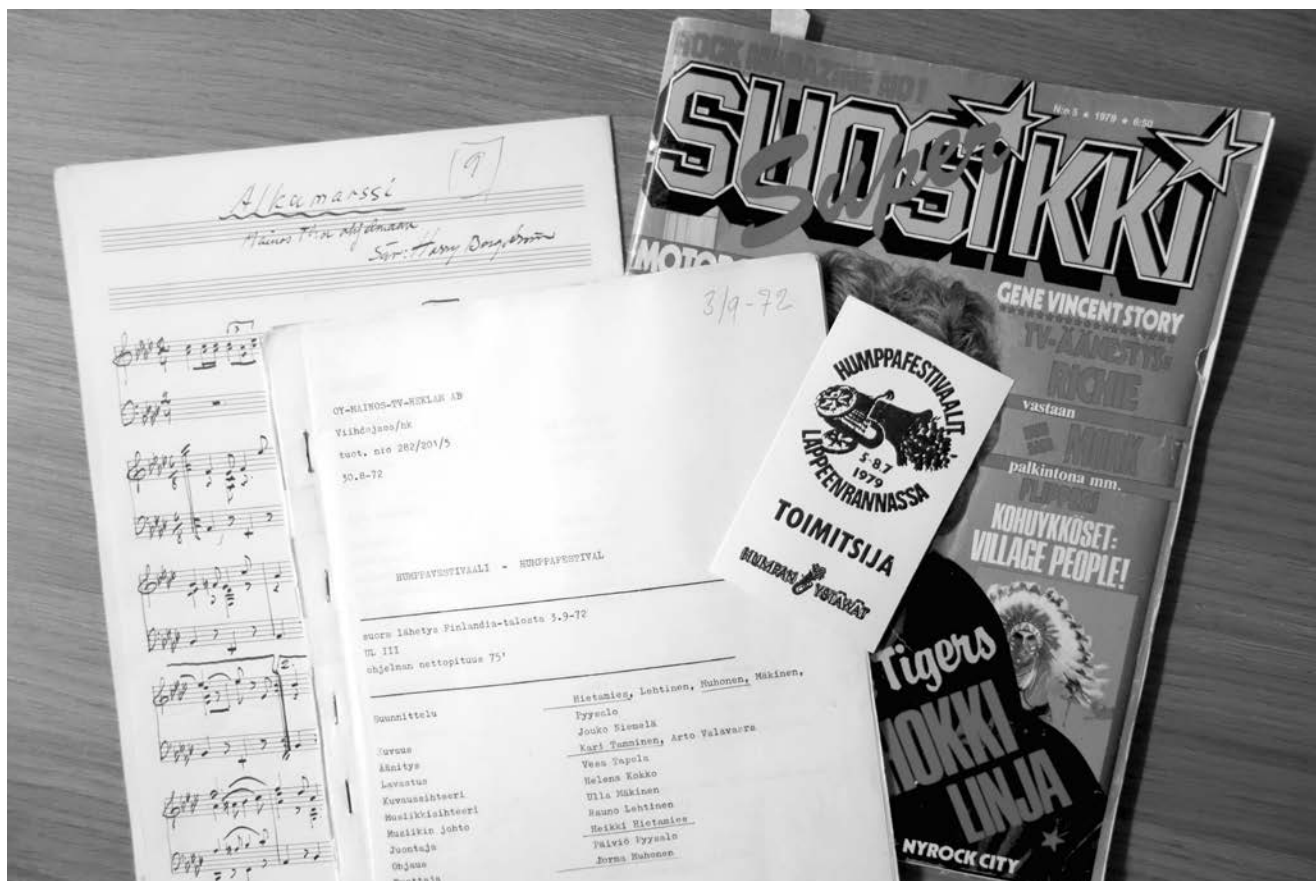
Musiikkiarkisto JAPA on valtakunnallinen keskusarkisto, joka kerää suomalaiseen musiikkiin liittyvää aineistoa taidemusiikkia ja kansanmusiikkia lukuun ottamatta. JAPAN taustalla on kannatusyhdistys, jonka toiminta rahoitetaan opetus- ja kulttuuriministeriön valtionavustuksella, muilla apurahoilla sekä omalla varainhankinnalla kuten jäsenmaksuilla.

Suomen Jazz-arkiston kannatusyhdistys perustettiin vuonna 1990. Nimensä mukaisesti arkisto keskittyi ensimmäisten toimintavuosiensa aikana suomalaisen jazzperinteen tallentamiseen. Vuonna 1997 nimeksi muuttui Suomen Jazz & Pop Arkisto, ja samalla hankintapolitiikka laajeni käsittämään koko populaarimusiikin kentän. Vuonna 2015 otettiin käyttöön nykyinen nimi, Musiikkiarkisto JAPA. Uuden nimen on tarkoitus korostaa sitä, että JAPA on ainoa itsenäinen, palkkatyövoimalla toimiva musiikkiarkisto Suomessa.

JAPAN toimisto- ja arkistotilat ovat sijainneet vuodesta 2010 lähtien Helsingissä Sörnäisten rantatiellä. Samassa kiinteistössä toimii myös Kansallinen audiovisuaalinen instituutti, Työväen arkisto ja Työväenliikkeen kirjasto. JAPAN nykyinen sijainti tarjoaakin merkittäviä synergiaetuja, ja esimerkiksi lämpötila- ja kosteussäädellyt arkistotilat on vuokrattu Työväen arkistolta.

Aineistot

JAPAN aineistokokoelmien runkona on yli 400 henkilö- ja yhteisöarkistoa, jotka muodostuvat muun muassa musiikin tekijöiden, tutkijoiden, toimittajien ja harrastajien sekä järjestöjen ja yritysten luovuttamista aineistoista. Yksityisarkistojen lisäksi JAPALLA on yleiskokoelma, jonka runkona ovat lehtileikkeet, musiikkilehdet, kirjat ja haastattelut sekä julkistetut ääni- ja videotallenteet. Koko aineiston fyysinen laajuus on

JAPAn arkistomateriaalit ovat moninaisia. Kuva: Jouni Eerola / JAPA.

yli 600 hyllymetriä. Digitaalisessa muodossa olevaa aineistoa on yli 20 teratavua.

JAPA keskittyy tallentamaan erityisesti ainutkertaista materiaalia. Laajemmista henkilöarkistoista voidaan mainita Kullervo Linnan, Erik Lindströmin, Eero Koivistoisen, Joel Hallikaisen, George de Godzinskyn, Matti ja Pirjo Bergströmin, Edward Vesalan, Jussi Raittisen, Lasse Mårtensonin ja Heikki Sarmannon arkistot, jotka sisältävät muun muassa nuottikäsikirjoituksia, konserttitallenteita ja muita äänitteitä, videotallenteita, valokuvia, lehtileikkeitä ja julisteita sekä kirjeenvaihtoa, keikkasopimuksia ja muuta kirjallista materiaalia.

Yhteisöarkistoista laajin on Yleisradion luovuttama *Lauantain toivotut levyt* -kokoelma, joka sisältää kyseisen radio-ohjelman kuulijoiden toivekirjeet vuosilta 1935–2013. Kirjekokoelman luovutus JAPAan valittiin vuoden 2016 arkistoteoksi. Muita laajoja aineistoja ovat luovuttaneet esimerkiksi Warner Music Finland (nuottikäsikirjoituksia, Fazerin tilikirjoja ja soitinluetteloita), Dientia / CD-Linja (CD-levyjä ja levykansien graafisia aineistoja) ja MTV3 (nuottikäsikirjoituksia ja äänitteitä).

Tutkimus ja Open Access

JAPA on paitsi musiikkiarkisto, myös populaarimusiikin tutkimuslaitos. Akatemiatutkija, dosentti Antti-Ville Kärjä tutkii Suomen Akatemian rahoituksella vuosina 2014–2018 teemaa ”Musiikki, monikulttuurisuus ja Suomi”. Koneen säätiön rahoituksella on käynnissä projekti ”Afrikkalaisten muusikoiden historia ja merkitys monikulttuurisessa Suomessa”. JAPA on ollut järjestämässä useita kansainvälisiä musiikintutkimuksen seminaareja. Lisäksi noin kerran kuukaudessa kokoontuu JAPAn oma ”popseminaari”, johon osallistuu populaarimusiikin tutkijoita yli korkeakoulurajojen.

JAPAn äänitteet, videot ja nuotit luetteloidaan tutkijoita ja muita asiasta kiinnostuneita varten kansallisdiskografia Violaan, jonka kautta aineiston metatiedot ovat nähtävissä Finna.fi-palvelussa. Muu aineisto kuten valokuvat ja musiikkilehdet luetteloidaan JAPAn omaan Skaala-tietokantaan. Myös JAPAn verkkosivuilla www.musiikkiarkisto.fi on yleistietoa JAPAn aineistoista.

JAPA on julkaissut tähän mennessä 12 populaarimusiikin tutkimusta käsittelevää kirjaa sekä saman määrän

etupäässä suomalaisen jazzin historiaan liittyviä CD-levyjä. Viime aikoina on panostettu aineistojen avaamiseen ilmaisten palveluiden kautta. Haastatteluja ja videotallenteita on ladattu JAPAN YouTube-kanavalle, ja ensimmäiset tutkimusaineistot on julkaistu avoimdata.fi-palvelussa. Myös kirjoja on alettu julkaista avoimesti verkossa pdf- tai epub-formaateissa. JAPAN monipuolisesta Open Access -toiminnasta kertoo sivusto oa.muusikkiarkisto.fi.

Digitointi

JAPAN kokoelmissa on runsaasti ääni- ja videonauhoja. Niiden digitointi on tärkeää, sillä magneettisessa muodossa oleva materiaali rappeutuu väistämättä, vaikka sitä säilytettäisiin ilmastokontrolloidussa tilassa. JAPA lähtikin mukaan äänitteiden digitointiin heti 2000-luvun alussa ensimmäisten suomalaisten muistiorganisaatioiden joukossa. Vuosina 2004–2008 JAPA edusti Suomea EU-rahoitteisessa hankkeessa ”Training For Audiovisual Preservation in Europe”.

JAPA on hallinnoinut vuodesta 2007 lähtien suomalaisten muistiorganisaatioiden yhteistä digiwiki.fi-palvelua, joka tarjoaa kulttuuriaineistojen digitointiin ja pitkäaikaissäilyttämiseen liittyviä kokemuksia, standardeja ja hyviä käytäntöjä. Kokemus ja tietotaito lisääntyivät entisestään 2010-luvun vaihteessa muistiorganisaatioiden yhteisprojekteissa *Äänistö* ja *Digitoimisto*, joissa JAPA oli aktiivisessa roolissa. JAPASTA onkin kehittynyt vuosien saatossa arvostettu digitoinnin asiantuntija.

Myös paperimuodossa olevaa aineistoa kuten valokuvia on siirretty digitaaliseen muotoon, jotta ne olisivat helpommin käytettävissä. Viime aikojen menestyksellisimpiin projekteihin kuuluu kotimaisten pienlehtien digitointihanke, joka suoritettiin yhteistyössä Oranssi ry:n kanssa. Projektin tuloksena syntynyt Pienlehtiarkisto (oranssi.net/pienlehdet) sisältää yli kahdeksansataa suomalaista pienlehteä 1960–1980-luvuilta. Lisäksi sivulle on koottu tekijähaastatteluja. Oranssin pienlehtiarkisto valittiin vuoden 2015 arkistoteoksi.

Näyttelytoiminta

Näyttelytoimintaa on harjoitettu etupäässä yhteistyössä museoiden ja kirjastojen kanssa. Esimerkiksi pääkaupunkiseudun kirjastoissa on ollut lukuisia JAPAN kokoelmista koottuja näyttelyitä. Menneistä näyttelyistä ja

tapahtumista voidaan nostaa erityisesti esille Helsingissä 1993 järjestetty *Stadi svengaa* -näyttely, joka keräsi noin 25 000 kävijää. Vuonna 1996 arkisto oli mukana suomalaisen jazzin 70-vuotisen taipaleen juhlinnassa, ja vuonna 2002 koottiin teemanäyttely Georg Malmsténin syntymän satavuotisjuhlan kunniaksi.

Vuosina 2015–2017 JAPAN aineistoa on esillä Helsingin kaupunginmuseon laajassa *Musiikkia!*-näyttelyssä. Vuonna 2017 toteutetaan yhdessä POMUSin kanssa Suomi 100 -juhlavuoteen liittyvä näyttely kotimaisen populaarimusiikin historiasta Kirjasto Kympissä Helsingissä. Lisäksi JAPA on mukana loppuvuonna 2017 avattavassa Postimuseon näyttelyssä *Pienlehtiä ja punk-kirjeitä*.

JAPAN internet-näyttely *Haka-kerho 1957–1969* esittelee Helsingissä sijainneen Suomen ensimmäisen kunnallisen nuorisokahvilan toimintaa. Näyttelyistä eniten esillä on ollut *Suomijazzin svengaava historia*, joka tarjoaa läpileikkauksen suomalaisen jazzin historiasta valokuvien, nuottien, lehtileikkeiden ja esineiden muodossa. Se on kiertänyt vuosien varrella useilla kotimaisilla musiikkifestivaaleilla sekä Kööpenhaminan ja Pietarin Suomi-instituuteissa.

Esinekokoelmat

Suurta osaa JAPAN arkistoaineistosta voidaan käyttää näyttelytoiminnassa. Esimerkiksi käsinkirjoitetut tai painetut nuotit, valokuvat, julisteet, levykannet ja kirjeet soveltuvat hyvin näyttelyesineiksi. JAPAN kokoelmissa on kuitenkin varsinaisen arkistoaineiston ohella myös jonkin verran esineitä, joita on otettu vastaan arkistoluovutusten yhteydessä, mikäli niillä on ollut erityistä kulttuurihistoriallista arvoa. JAPAN haltuun on lisäksi päätynyt populaarimusiikin verkkomuseo POMUSin esineistö, joka luovutettiin JAPALLE, kun kävi ilmeiseksi, ettei toive fyysisestä populaarimusiikin museosta tule toteutumaan ainakaan lähitulevaisuudessa.

JAPAN kokoelmiin kuuluvista soittimista voidaan mainita muun muassa Olavi Virran kitara, Nisse Nordströmin kornetti, Eero Koivistaisen ja Pekka Pöyryn etniset soittimet, Pertti Metsärinteen ja Sacy Sandin yhtyeiden lyömäsoittimet sekä ulkomaisena kuriositeettina Joe Morellon kapulat ja Gene Krupan vispilät. Lisäksi kokoelmiin kuuluu esimerkiksi vibrafoneja ja huuliharppuja, ksylofoni, harmonikka, pasuuna ja sähköpiano sekä rumpuja ja muita lyömäsoittimia.

Punaiset korkokengät, jotka olivat Erik Lindströmin sävellyksen "Ranskalaiset korot" taustalla.

Kuva: Jouni Eerola / JAPA.

Esiintymispukuja on saatu muun muassa UMolta, Rauno Lehtisen yhtyeeltä, Raoul Björkenheimilta, Sacy Sandilta ja Marjatta Pokelalta. Arkistossa on myös Toivo Kärjen, Georg Malmsténin, Esa Pakarisen ja Matti Oilingin ikoniset päähineet sekä Jacob Fuhrmanin alias Jaakko Vuormaan kengät, joilla hän voitti Suomen steppimestaruuden vuonna 1938.

JAPAN kiinnostavimpiin esineisiin kuuluu Toivo Kärjen perikunnan lahjoittama työpöytä, jonka ääressä hän sävelsi valtaosan mittavasta tuotannostaan vuosina 1949–1992. Samassa yhteydessä luovutettiin kaksi isoa nuottikaappia sisältöineen: muun muassa Kärjen sävellyskäsikirjoituksia ja luonnoksia, sanoittajien kanssa käytyä kirjeenvaihtoa sekä musiikin teoriaa käsittelevää kirjallisuutta. Mukana on myös runokirja *Täältä jostakin*, johon on lyijykynällä lisätty Reino Helismaan kirjoittaman runon *Unta ja totta* viimeinen säkeistö, joka oli sensuroitu painetusta versiosta. Tämä runo innoitti Kärjen ottamaan yhteyttä Helismaahan, mistä alkoi heidän tuottelias yhteistyönsä.

JAPAN muista esineistä voidaan mainita Jukka Haaviston lahjoittama putkiradiokokoelma sekä moninaiset gramfonit ja levysoittimet. Äänen tallentamisen historiasta pystytään helposti rakentamaan näyttelykokonaisuus eri tyyppisten kelanauhureiden ja C-kasettisoittimien sekä digitaalisten tallentimien avulla.

Ranskalaiset korot

Parhaat näyttelyesineet eivät ole pelkästään visuaalisesti näyttäviä, vaan niihin liittyy myös kiinnostava tarina. Eräs JAPAN näyttelyesineiden helmistä onkin punainen korkokenkäpari, joka inspiroi Erik Lindströmin kirjoittamaan Helena Siltalalle suosikkisävelmän *Ranskalaiset korot*. Lindström ja hänen vaimonsa Vuokko kävivät 1950-luvun lopulla Kööpenhaminassa, josta ostivat korkeakorkoiset kengät Vuokolle. Kun palattiin takaisin Helsinkiin, Vuokko totesi miehelleen, että "näistä kengistä tehdään kappale, jonka nimi on Ranskalaiset korot!"

Billboard "Top Native Artist of Finland" ja G. Pula-aho -palkinnot, puinen varsta sekä Martti Innanen ja Gunnarpässi. Kuva: Jouni Eerola / JAPA.

Punaisten korkokenkien vitriiniin on liitetty Erik Lindströmin kertomus sävelmän äänityksestä:

Siinä on vain piano ja basso ja vispilät. Risto Vanari vispasi Helsingin puhelinyhdistyksen luetteloon. Ja sitten kun Helena oli laulanut, äänitettiin päälle kävely. Ja repäistiin studion lattiasta pari kolme neliötä korkkimattoa pois, koska siellä oli sementtilattia. Ja siinä Helena ja hänen aviomiehensä kävelivät. Ja joku käveli vieressä mikrofonin kanssa. Ei siinä tarvittu suurta orkesteria. Ja halvaksi tuli, kun minä itse vihelsin.

Martti Innasen esineet

Toisena esimerkkinä JAPAN esineistöstä voidaan nostaa esiin Martti "Huuhaa" Innaseen liittyvät esineet, joiden joukossa on muun muassa G. Pula-aho -patsas, jonka Leo Jokela Boozing Society myönsi

Innaselle vuonna 2004. Puisen varstan puolestaan antoi Innaselle eräs innokas fani *Urjalan taikayö* -kierueen aikana 1970-luvun vaihteessa: "Läpi Urjalan ja kautta Huittisten kuuluu hirveä jyske varstojen, nytpä maistuu työ, varstat maihin lyö, tää on Urjalan taikayö!" Kun Innaselta myöhemmin kysyttiin, mikä on tuo omituisen muotoinen, ajan patinoima puuesine, hän tokaisi: "Se on ase ulosottomiehelle!"

Innaseen liittyy myös Billboard-lehden tunnustuspalkinto "Top Native Artist of Finland", joka myönnettiin hänelle ensimmäisenä suomalaisena vuonna 1967. Artisti itse kuuli asiasta radiosta, kun hän pelasi korttia kavereidensa kanssa keikkamatkalla Haminassa. Finn-discin johtajat Erik Lindström ja Rolf Kronqvist innostuivat palkinnosta niin paljon, että he tilasivat levy-yhtiölle pystistä kopion, jonka Lindström myöhemmin luovutti JAPAan.

ERKKI ALA-KÖNNIN TESTAMENTTI

Outi Valo

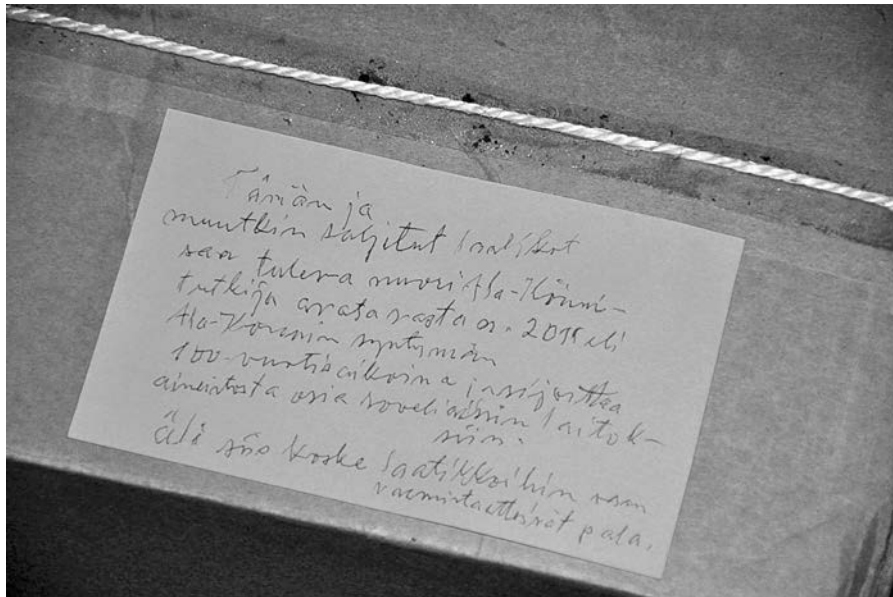
Kansanmusiikin suurkerääjä Erkki Ala-Könni esitti 1990-luvun alussa toiveitaan kokoelmiensa sijoituspaikoista ja tulevaisuudesta. Toive ei ollut tuolloin toteuttamiskelpoinen, ja yhä edelleen osaa kokoelmista on tutkimuksen kannalta hankalaa tavoittaa.

Aloittelin kansanmusiikin kerääjää, professori Erkki Ala-Könniä (1911–96) koskevan väitöskirjatutkimukseni tekoa vuonna 2011. Aiemmin Kansanmusiikki-instituutilla työskennellyt kollegani Simo Westerholm oli tuolloin jo edesmennyt, mutta muistin hänen kertoneen nauhasta, jolle hän oli äänittänyt Ala-Könnin viimeisiä toiveita. Pieni salapoliisi sisälläni nosti päätään, sillä olihan tuo nauha löydettävä – ilman muuta!

Niinpä ryhdyin Kansanmusiikki-instituutin arkistonhoitajan roolissa käymään läpi Westerholmilta jääneitä tutkimus-

materiaaleja. Joukossa oli lehtikotelo, johon en ensin kiinnittänyt mitään huomiota, mutta tarkemmin katsottuna sen kylkeen oli merkitty pienellä tussinjäljellä kirjaimet "A-K".

Lehtikotelosta löytyi kasetti, litteraatio ja allekirjoittamaton versio Ala-Könnin testamentista. Niinpä laitoin kasetin koneeseen ja aloin kuuntelemaan. Nauhallalla Westerholm haastatteli Ala-Könniä Tampereella Koskikodin vanhaikodissa, jossa tämä vietti viimeiset elinvuotensa. Nauhallalla Ala-Könni kertoo erityisesti Erkki Ala-Könnin -säätien kokoelmista ja niiden sijoittamisesta muihin laitoihin. Haastatteluhetkellä hänen nimeään kantavan säätien kokoelmat olivat Alavudella, linja-autoaseman kellarissa, mutta tilanne tuntui jähmettyneen paikalleen, kun säätiöllä ei ollut varoja kokoelman hoitoon, sopiviin tiloihin eikä henkilökunnan palkkaamiseen.

Kuin ohimennen Ala-Könni toteaa nauhalla säilyttä-neensä materiaalia nuorelle tutkijalle, joka tekisi vuonna 2011 tutkimusta hänen elämäntyöstään, mikäli aihe "kattotaan sen arvoiseksi". Kuuntelin nauhaa juuri vuonna 2011, ja samana vuonna minut oli myös hyväksytty jatko-opiskelijaksi Tampereen yliopistoon väitöskirja-aiheella, joka koski Erkki Ala-Könniä. Vuosi 2011 voisi selittyä sillä, että tuolloin oli tullut kuluneeksi 100 vuotta Ala-Könnin syntymästä. Mutta kyllähän tilanne hieman karvoja nostatti – Ala-Könni osasi viitata nuoreen tutkijaan ja juuri oikeaan vuoteen.

Shokista selvittyäni otin yhteyttä Ala-Könnin perillisiin ja sovin tapaamisen Ilmajoelle. Heillä oli jo tiedossa, mitä laatikoita tarkoitan, sillä ne oli merkitty hyvin ja huolellisesti. Ensimmäisen laatikon päällä luki:

"Tämän ja muutkin suljetut laatikot saa tuleva nuori Ala-Könni-tutkija avata vasta n. 2011 eli Ala-Könnin syntymän 100-vuotisaikoina ja sijoittaa aineistoista osia soveliaisiin laitoksiin. Älä siis koske laatikoihin vaan varmista etteivät pala."

Kokoelmien hajaantuminen

Olen käsitellyt Ala-Könnin kokoelmien historiaa ja sisältöä kahdessa aiemmassa kirjoituksessani *Musiikin suunta*-lehdessä ja edellisessä Musiikkimuseon vuosikirjassa, (Valo & Aho 2012 ja Valo 2015), joten en keskity niihin tässä sen enempää. Erkki Ala-Könni -säätiön kokoelmasta on pääpiirteinen luettelo artikkelini lopussa.

Haastatteluaikaan 1990-luvun alussa Ala-Könnin keräämät kokoelmat olivat hajaantuneina useisiin eri paikkoihin. Valtaosa aineistosta sijaitsi Tampereen Yliopiston Kansanperinteen arkistossa, ja soitinkoelmat yliopisto oli deponoinut Kaustiselle osaksi Suomen Kansansoitinmuseon kokoelmia. Yliopiston kanssa riitannuttaan Ala-Könni oli käynyt taistelua kokoelmiensa omistussuhteista kaikissa oikeusasteissa ja perustanut Erkki Ala-Könni -säätiön hallinnoimaan oikeuden määrittämiä henkilökohtaisia kokoelmiaan.

Ilmajoelta löytyneisiin laatikoihin Ala-Könni oli säilönyt julkaisujaan ja painatteita omista runoistaan. Lisäksi joukosta löytyy päiväkirja ja kaksi tutkijalle osoitettua kirjettä. Vuosina 1990–1991 kirjoitetun kirjeen päällä on teksti: "Tämä sille nuorelle tutkijalle, joka on valinnut aiheekseen Ala-Könni tallentajana ja tutkijana".

Tutkijan roolissa avasin kirjeet, jotka sisälsivät pääosin Ala-Könnin horjuvalla käsialalla kirjoitettuja varsin irtoneisiakin ajatuksia hänen elämästään, kokoelmien keruusta, soittajista ja laulajista. Pääpaino oli runoilla, joita Ala-Könni kirjoittikin paljon erityisesti viimeisinä elinvuosinaan.

Ote Ala-Könnin kirjeestä tutkijalle:

Ryöstetyn päivänä 2.2.1991

*Mitäpä mitätöntä muistutella
koditonta elontyötä kohotella!*

Kirjeiden kirjoittamisen aikaan Ala-Könnin terveydentila oli heikentynyt, ja kirjeestä huokuu turhautuminen. Tilanne, jossa Ala-Könnin elämäntyönä kerätyt kokoelmat olivat ”kodittomia” ja säätiö ei ollut saanut rahoitusta halutulla tavalla, oli varmasti turhauttava. Laatikoiden sisällön merkitys ei ole avautunut minulle vieläkään aivan täysin, mutta ristiriitaisessa tilanteessa Ala-Könni tuntui pelkäävän, että hänen elämäntyönsä mitätöidään. Ehkä tästä syystä joukossa oli myös niin paljon julkaisuja – ne oli tarkoitus säilyttää ainakin jossain.

Mukana on myös allekirjoittamaton versio testamentista, jossa Ala-Könni toivoo, että säätiön kokoelmat siirrettäisiin ”alan toimiviin, valtion menoarviossa mainittuihin laitoksiin”: soitinkokoelmat Kaustiselle Kansantaiteenkeskukseen ja käsikirjoitukset, äänitteet, valokuvat, filmit ja positiivit Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle Helsinkiin. Lisäksi joukossa oli toiveita muutamien yksittäisten esineiden osalta – esimerkiksi viulunsa hän halusi lahjoittaa kotipaikkakunnalleen Ilmajoelle. Edellisessä Musiikkimuseon vuosikirjassa olen esittänyt myös ääni- ja kuvatallenteiden keskittämistä Tampereen Kansanperinteen arkistoon, sillä suurin osa kokoelmista sijaitsee jo valmiiksi siellä. Näin esimerkiksi samaa valokuvaa ei turhaan luetteloitaisi kahteen eri kertaan ja kahteen eri tietokantaan. (Valo 2015, 38.) Keskittäminen olisi järkevää myös musiikinlajien mukaan, sillä Ala-Könnin kokoelmista löytyy myös omana kategorianaan kevyt musiikki, ja esimerkiksi jazziin keskittyvä aineisto palvelisi asiakkaita parhaiten Musiikkiarkisto Japassa.

Onpa laatikossa myös kirje vuodelle 2021 – avauskielto on siis voimassa vielä hieman reilut neljä vuotta. Tämänhetkisen kokemukseni pohjalta en ehkä odottaisi kirjeeltä kovinkaan suurta informaatioarvoa, mutta tapa kirjata avauskieltoja tiettyihin vuosiin saakka on vähintäänkin mielenkiintoinen. ”Efektiä pitää olla” – niinhän Ala-Könni on moneen otteeseen todennut.

Erkki Ala-Könni -säätiön kokoelmat

Ala-Könnin toive oli lopulta purkaa hänen nimeään kantava säätiö, sillä rahoituksen puutteessa se ei kyennyt hoitamaan kokoelmia tarkoituksenmukaisella tavalla. Säätiö kuitenkin jatkoi toimintaansa ja siirsi 2000-luvun alussa omistamiaan kokoelmia Lapualle. Tarkoituksena olikin saada näyttely- ja kokoelmatilat

Kulttuurikeskus Paukuun, mutta jälleen kerran kokoelmat jäivät varastotiloihin. Ala-Könnin omakin huomio valtionrahoituksen puutteesta oli keskeinen, sillä vakituista henkilökuntaa ei pystytty palkkaamaan. Ylen uutisen mukaan Lapuan kaupunki haluaisi jo luopua kokoelmasta, joka ei sisältönsä puolesta sovi sen muuhun tallennus- ja näyttelytoimintaan. Muutokset tapahtuvat kuitenkin hitaasti, sillä säätiöllä ei ole enää hallitusta, ja sen asioita hoitaa tehtävään määrätty asiamies (Ylen uutiset 16.10.2015). Säätiö sai myös aivan hiljattain kyseenalaista julkisuutta, kun Helsingin Sanomat julkaisi artikkelin suomalaisiin säätiöihin liittyvistä epäselvyyksistä (HS 16.10.2016). Erkki Ala-Könni -säätiö oli ehtinyt vuotta aiemmin sopia kokoelmien luovutuksesta Ala-Könnin entisen assistentin Vuokko Kivisaaren kuolinpesälle palkkasaataviin liittyen vaateiden takia. Patentti- ja rekisterihallitus kuitenkin kumosi päätöksen viime hetkellä muun muassa koska 1990-luvulla syntyneestä saatavasta ei ole luotettavaa selvitystä.

Niinpä Erkki Ala-Könni -säätiön kokoelmat ovat yhä edelleen lähes samassa tilassa kuin Ala-Könnin viimeisinä elinvuosina. Suurin osa kokoelmista on sijoitettuna Lapualle, ja pieni osa – ilmeisesti assistentin omaa kotoa tuotu – sijaitsee Tampereella säätiön vuokraamassa säilytystilassa. Olen päässyt katsomaan kokoelmia molempiin paikkoihin, mutta selvää on, että kokoelmat tarvitsisivat riittävän suuret säilytystilat ja valtavasti luettelointityötä. Vain riittävä määrä kokoelman hoitoon varattuja työtunteja mahdollistaisi myös tutkimustyön.

Erkki Ala-Könni -säätiön säännöissä vuodelta 2011 todetaan, että säätiön lopettaessa toimintansa sen koko omaisuus voidaan luovuttaa hallituksen päättämällä tavalla kansanperinteen tutkimustyön tukemiseksi. Aiempi sopimusyritys kokoelmien luovuttamisesta assistentin perillisille ei sovi säätiön sääntöihin eikä myöskään noudata Ala-Könnin omaa tahtoa. Taustalla lienee kuitenkin se, että kokoelmat ovat säätiön ainoa pääoma. Jos velkoja on, voidaan pääoma realisoida ensimmäisenä. Ja mahdollisuus, että kokoelma siirtyy pois kansanmusiikin tutkimuskäytöstä, on siis edelleen olemassa – mitään lopullista päätöstä kokoelmien kohtalosta ei ole, vaan Patentti- ja rekisterihallitus odottaa säätiön asiamieheltä lisää selvityksiä tilanteen ratkaisemiseksi.

Erkki Ala-Könni -säätien kokoelmien sisältöä

Äänitallenteiden ns. B-kokoelma. Yli 2000 numeroitua nauhaa. Pääosin vähemmän tärkeäksi kategorisoitua aineistoa, sillä A-kokoelma on Tampereen Kansanperinteen arkistossa. Joukossa on kuitenkin mahdollisesti myös ainutkertaisia tallenteita Kaus-tisen Kansanmusiikkijuhlilta, Speleiltä, ja kenttämatkoilta mm. Mäntsälään, Forssaan, Pomarkkuun, Pirkkalaan, Ähtäriin, Urjalaan, Jurvaan, Inariin ja Nivalaan. Joukossa on erityisen paljon radiolähetyksiä, joista osa on ehkä voinut jo muuttua ainutker-taiseksi, sillä Yleisradion alkuaikoina nauhoituksia ajettiin yli säästösyistä. Aiheina kansanmusiikin lisäksi myös hengellinen musiikki, jazz ja viihdemusiikki.

Valokuvia: Karkean arvion mukaan noin 14 000 negatiivia ja diaa. Kokoelman luet-loista löytyy maininnat mm. Jussi Kankaan ja I. K. Inhan lasinegatiivikokoelmista – nämä lienevät erityisen arvokkaita, ellei niitä ole jo haettu muualle.

Kirjakokoelma: Kotimaista ja ulkomaista musiikkikirjallisuutta, sekä nuottikirjoja.

Perinnepaketteja ulkomailta, mm. Albaniasta, Romanista, Unkarista ja Puolasta. Käsikirjoituksia 1940-luvun kenttämatkoilta

Muu tavara, mm. romanivaatteita, ikoneita, tauluja ja kuvausvälineitä.

Soittimia, noin 150 numeroitua instrumenttia ja lisäksi numeroimattomia soittimia sekä esineitä. Mukana harvinaisuuksia, kuten Tampereen Messukylän kirkon vanhat urut sekä suomalaisen soitinrakennuksen historiaa valaiseva Juhani Pohjanniemen suunnittelema ja valmistama kantelepiانو.

Lähteet:

HS 2016. Kymmenien suomalaisten säätien toiminnassa epäselvyyksiä – HS:n hankkima lista näyttää 34 tutkinnan kohdetta. - Helsingin sanomat 16.10.2016 [online] <<http://www.hs.fi/kotimaa/a1476498837439>>

Valo, O. 2015. Kokoelmien kohtalot ja fyysinen vai virtuaalinen Suomen musiikkimuseo? Esimerkkinä Erkki Ala-Könniin liittyvä tutkimustyö. Suomen Musiikkimuseo -yhdistyksen vuosikirja 1, s. 37–39. [online] <<http://tampub.uta.fi/handle/10024/99941>>

Valo, O & Aho, M. 2012. Erkki Ala-Könin soitinkokoelma. Musiikin suunta 3–4/2012, s.6–18. [online]<<http://tampub.uta.fi/handle/10024/99938>>

Ylen uutiset 2014. Ala-Könin kansatieteelliset kokoelmat halutaan yhteen. Ylen uutiset 16.10.2014 [online] <<http://yle.fi/uutiset/3-7530259>>

SIBELIUS-MUSEON KANTELEET

Arja Kastinen

Otin kevättalvella 2015 yhteyttä Turun Sibelius-museon johtajaan, intendentti Inger Jakobsson-Wärniin, ja tiedustelin mahdollisuutta päästä kuvaamaan museon kantelekokoelmaa. Olin käynyt tutustumassa museon pienkanteleisiin jo paria vuotta aikaisemmin, mutta nyt tavoitteenani oli kuvata ja mitata kaikki museon kantelesoitimet uutta kanteletietokantaa varten. Ehdotin, että kokoelman kuvaamiseen varattaisiin ainakin pari päivää. Nyt, puolitoista vuotta ja parisenkymmentä käyntikertaa myöhemmin voin vain hymähtää ensiarviomilleni. Viimeinen kuvauspäivä oli 12.9.2016, jolloin kuvattuja ja mitattuja soittimia oli kertynyt kaikkiaan 49 kpl.

Sibelius-museon esineluettelossa on kantele-nimikkeen alla yhteensä 57 soitinta, joista kaksi on lahjoitettu pohjoismaisiin musiikkimuseoihin. Tukholman musiikkimuseosta (nyk. Scenkonstmuseet) ei valitettavasti löydy enää tietoja sinne lahjoitetusta "Lönnrotin kanteleesta". Trondheimin Ringve-museon verkkosivuilta sen sijaan löytyy Sibelius-museosta toimitetun kanteleen kuva. Näiden lisäksi kuvausteni ulkopuolelle jäi etävarastoon

sijoitettu eikä varsinaisiin kanteleisiin luokiteltava suuri-kokoinen, Juhani Pohjanmiehen keksimä ja rakentama "pianokantele" sekä toinen suurikokoinen varastoitu soitinerikoisuus, joka on luetteloitu "kantelesitran" nimellä. Viidestä samanlaisesta Juhani Pohjanmiehen kehittelemästä "kromaattisesta koulukanteleesta" kuvasin vain yhden.

Kuvaamieni 49 soittimen historiallisen kehityskaaren laajuus on häkellyttävä: soittimien jatkumo kulkee niin 1800-luvun koverokanteleen kuin myös niin sanotun talonpoikaiskanteleen ja säätyläiskanteleen kautta 1900-luvun runsaaseen suurkantelekirjoon ja lopulta osittain myös nykyaikaisiin kantelemalleihin.

Pienkanteleet

Kanteleista 17 kuuluu niin sanottuihin pienkanteleisiin (5–13-kielisiä). Viisikielisiä on 9 kappaletta, joista yksi on tunnetun Korpiselässä syntyneen kanteleenrakentajan ja -soittajan Antero Vornasen (1889–1937) valmistama siro, puutappinen, alta koverrettu malli (SM1997). Kanteleen

sisäsivuun liimatussa etiketissä lukee: "Malli v:lta noin 1770. Valmist. Antero Vornanen, Varpakylä, Suojärvi. Valmistettu 1935." Etiketin viereen kanteleen sisäsivulle on kanteleen omistaja kirjoittanut lyijykynällä: "Sain tämän 29.11.1935 Turkuun. Vornanen itse toi ja soitteli tällä. Ukko-Pekka oli saanut samallaisen." ("Ukko-Pekka" viittaa presidentti P. E. Svinhufvudiin.) Antero Vornanen esiintyi paljon, ja hänen musiikkiaan on tallennettu muun muassa Yleisradion pikalevyille. Myös Sibelius-museosta löytyy Vornanen soittoa levyltä, jonka hän on itse teettänyt. Levy pyörii "väärään suuntaan" sisäkehältä ulkokehälle. Svinhufvudin lisäksi Vornanen tiedetään esiintyneen myös presidentti Relanderille.

SM1997

Viisikielisistä ilmeisesti kaksi on toisen tunnetun kanteleenrakentajan Armas J. Koiviston valmistamia. SM197 on vuoden 1952 olympialaismyyntiin valmistettu kaunis, sulavalinjainen, osista rakennettu viisikielinen. Erik Bergmanin kokoelmasta museolle on lahjoitettu toinen hyvin samankaltainen viisikielinen vuonna 2008 ilman alkuperätietoja. Tämä SM1767 on kuitenkin mitoitukseltaan edellisestä hieman poikkeava, eikä ulkonäöltään aivan yhtä sulavalinjainen ja siro. Lisäksi väritys on kokonaan punertavan ruskea, kun taas vuoden 1952 kanteleen kansi on puunvärinen ja muut kopan osat tummanruskeita. Todennäköisesti molemmat kanteleet ovat saman rakentajan tekemiä, mutta on toki myös mahdollista, että jälkimmäinen on tuntemattoman rakentajan tekemä kopio Armas J. Koiviston viisikielisestä.

SM197

Viisikielisten joukossa on lisäksi kaksi Carlo Bergmanin valmistamaa soitinkopiota: toinen Kansallismuseon kanteleesta KM731, ja toisen alkuperäinen malli on

kuulunut A. O. Väisäselle. Mukana on myös yksi Carlo Bergmanin soitinkokoelmaan kuulunut epämääräinen puukuitulevystä, puun palasista, ruuveista ja kiinnityskoukuista koottu viisikielinen (SM1924). Uudempiin malleihin kuuluu kaksi Landolan tehtaan valmistamaa viisikielistä kitaran viritystappikoneistolla (tumma ja vaalea) ja yksi ylitorniolaisen kanteleenrakentaja Pekka Lovikan melko uusi viisikielinen (joka on hankittu museopedagogin käyttösoittimeksi ja mahdollisesti poistuu museosoitinluettelosta). Uudempiin pienkanteleisiin kuuluu myös vuonna 1995 Tallinnasta lahjoituksena saatu virolainen kuusikielinen (Kuuekeelne kannel, Klaverivabrik) soitto-opasvihkoineen (SM887).

Kahden viisikielisen lisäksi kokoelmaluettelossa mainitaan Carlo Bergmanin valmistamina museokantelekopioina 11- ja 12-kieliset kanteleet. 12-kielinen (SM473) on hieno kopio Kansallismuseon kanteleesta nro KM 8340. Se on tumma, lovileikkauksin koristeltu ja päältä koverrettu. Kansi on poikkeuksellisesti ilman ääniaukkoa. Sen sijaan Carlo Bergmanin kokoelmasta lahjoituksena tullut 11-kielinen (SM1910) ei mielestäni ole kopio, vaan alkuperäinen koverokantele mahdollisesti 1800-luvulta Venäjän tai Suomen Karjalasta. Se on päältä koverrettu, kansi on kiinnitetty pienillä puunauloilla, ja kannen keskiosassa on ristinmuotoinen ääniaukko. Alaspäin kaareutuvan ponnen alaosa ja kanteleen kärkiosa on lohjennut pala pois. Ponnessa, toisessa ponnen korvakkeessa ja eri puolilla kaikukoppaa on halkeamia. Kopan halkeamia on osittain paikattu jollain siveltävällä massalla tai liimalla. Pitkällä sivulla olevaa halkeamaa on korjattu lisäksi erikoisesti laittamalla kopan sisäpuolelle ohut puuviilu, joka on kiinnitetty koppaan ohuella narulla kuin "ompelemalla" siististi tikkejä sivun läpi. Kolme kiinnitysnaarun "tikkiä" näkyy pitkän sivun ulkopuolella. Puisista viritystapeista kaksi puuttuu ja yhdeksän on siis jäljellä. Vartaana on pyöreä rautapuuikko, joka kapenee toista päätä kohden. Viritystappisivulla on rautainen talle, jonka toinen pää on irronnut. Viritystappipenkki kaareutuu alaspäin kärkeä kohden. Osittain katkenneista ja löysästi kiinni olevista kielistä kaksi on teräslankaa ja loput vaskilankaa. Vartaan ympärillä on kahdeksan kieltä solmukiinnityksellä, viritystapeista kahdessa on vain tapin juureen katkennut pätkä jäljellä. Kanteleen pitkälle sivulle on kaiverrettu venäjänkielistä kirjoitusta, joka on osittain häipynyt epäselväksi. Erinäisten tulkintojen mukaan siinä mahdollisesti lukee vanhalla venäjän kielellä nimi Krachinko,

mahdollisesti vuosiluku 1790 (hyvin epäselvä) sekä kenties joko etunimi Martin tai maaliskuuta tarkoittava sana. Tavallisemmasta koverokanteletyypistä poiketen tähän kanteleeseen on tehty kaksi kansilistaa. Toinen niistä kulkee suunnilleen pitkän sivun keskikohdasta ääniaukon vierestä lyhyelle sivulle. Pitkällä sivulla kansilistan pää tulee näkyviin kannen ja sivun välistä, mutta lyhyellä sivulla ei. Toinen kansilista sijoittuu kannen alle lähelle kanteleen peräpäätä, eikä se näy ulkopuolelle. Kaikukopan muoto, ääniaukon ristimuoto, kansilistat ja halkeamien liimapaikkaus tuovat mieleen Turun museokeskuksen kanteleen TMM8064.

SM 1910

Erikoisuus perinteisten pienkanteleiden joukossa on kuljetuslaatikkoon kiinteästi rakennettu itäisten sukukansojemme kanteleensukuisia soittimia tai kypäräkuslia muodoltaan muistuttava 13-kielinen, jonka pohjaan on kirjoitettu ilmeisesti vuosiluku 1845. Ääniaukkona on erityisen kauniisti veistetty kukkakuvio, jota vastaavia löytyy lähes universaalisti. Metallisissa viritystapeissa on teräskielet (yksi puuttuu), joista kaksi pisintä on muutoin tasaisesti pitenevistä kielistä hieman eroavasti pidempinä. Mahdollisesti ne on siis viritetty diatonisesta asteikosta poiketen säestäviksi kieliksi.

Pienkanteleisiin kuuluva kantele SM579 on tunnetun inkeriläisen kansanmuusikon Teppo Revon rakentama ja käyttämä hieno 12-kielinen. Siinä ei ole suomalais-karjalaisessa koverokanteleessa tyypillisesti tavattavaa kaarevaa ponsiosaa, vaan perä on Inkerin ja Baltian kanteleiden tapaan suora. Lisäksi kielet on sijoitettu vartaalla hyvin lähekkäin, kuten sulkutekniikkasoittoon tarkoitetuissa kanteleissa usein on tapana myös Baltiassa. Erityisenä yksityiskohtana mainittakoon pienillä saranoilla viritystappipenkin ulkosivulle kiinnitetty käsituki. Sisäpohjaan on kirjoitettu: "5.5.1955 Teppo Repo". Sibelius-museon arkistosta löytyy myös kanteleen mukana tullut Teppo Revon haastattelunauhoitus vuodelta 1955, jossa hän soittaa kyseistä kanteletta.

SM 579

Hyvin mielenkiintoinen on myös koristeellinen ja värjätty 13-kielinen kantele (SM811). Se muistuttaa niin paljon Porvoon museon kanteletta BM293, että herää kysymys, ovatko kanteleet saman rakentajan käsialaa. Soitin on erittäin kevyt ja kauniisti muotoiltu, puuosat ovat profiloituja ja pohjassa on pienet puiset jalat (kärkiosan jalka puuttuu). Kannessa on kukkakuvioinen ääniaukko ja kannen kärkiosassa pieni sydämenmuotoinen koristeääniaukko. Kansi on maalattu valkoiseksi, jonka päälle on vielä tehty vihreällä maalilla hentoa, suorissa linjoissa kulkevaa kuviointia. Pohja, sivut, ponsi ja viritystappipenkin on petsattu punertavanruskeiksi. Viritystappipenkin ja ponsiosan päällä olevat profiloinnit on maalattu keltaisiksi, ja viritystappilistan päällä olevan keltaisen raidan viereen on lisäksi maalattu musta raita. Ponsin päällä on keltaisen profilointiraidan viereen maalattu tummanvihreä raita, samoin ponsin lovi on maalattu tummanvihreäksi. Lahjoittajan tietojen mukaan kantele on kuulunut Thesleffin suvulle. Porvoon museon vastaavan kanteleen pohjassa on luettavissa pätkä tekstiä: "Torppa från Gamla Karleby Socken... No 185 G. Alopeus 1857". Oletettavasti siis myös SM811 on 1800-luvun puolenvälin tienoilta.

SM 811

Sibelius-museon pienkanteleisiin lukeutuu vielä kaksi erikoista soitinta. Heikki Linjaman rakentama seitsenkielinen "lankkukantele" (SM965) on tullut museolle lahjoituksena vuonna 2001. Sen ääntä vahvistavana "koppana" on suorakaiteenmuotoinen 9 mm paksu lankku (117 mm x 473 mm). Toinen erikoisuus on vuonna 1934 Taivassalosta museoon ostettu kieleton kanteleen koppa (SM124), jonka kärkiosan kierukka muistuttaa ihmisen korvaa. Myös ponsi on erikoisen

muotoinen, soittajan suuntaan kaartuva, ja koppa on suomalaisiin kanteleisiin verrattuna huomiota herättävän matala, vain 30 mm. Soitin on kasattu osista yhteen liimaamalla. Varras on melko syvällä ponnen loven sisällä – kansitasoa alempana – ja vartaan edessä on kansilevyn päälle puulistan uraan upotettu rautatanko tallana. Myös viritystappisivulla on sijainnut vastaava talle, mutta siitä on jäljellä vain puinen osa urineen. Ääniaukko on erikoisen muotoinen: ympyrä, josta lähtee vastakkaisiin suuntiin kärjestä kaareutuvat säteet. Viritystappipenkissä on yhteensä 23 reikää osaksi lomittain, osaksi vierekkäin. Osassa reikiä on sisällä puutapin osa. Reikien perusteella on hankala määritellä soittimen alkuperäistä kielilukua, mutta oletettavasti se on ollut jotain 15:n ja 23:n välillä. Jos kieliä on ollut maksimimäärä 23, ovat kielet sijainneet kovin lähekkäin, jolloin näppäilysoitto olisi melko hankalaa. Tietenkin on myös mahdollista, että soitinta on soitettu sulkutekniikalla.

Erikoisuuksia

Mielenkiintoisen lisän Sibelius-museon kantelesoitteihin muodostavat Juhani Pohjanmiehen (1893–1959) innovaatiot, jotka eivät tarkalleen ottaen ole kanteleita. ”Kromaattinen koulukantele (Diskantti)” on kolmikielinen, suorakaiteenmuotoinen soitin (mitat 475 x 119 x 40 mm), jossa eri säveltasot saadaan kieliä lyhentämällä painaen niitä kanteen kiinnitettyjä kuperia naulankantoja vasten. Soittimen kanteen on merkitty viritys (f, c1, g1) ja kunkin lyhennyspisteen kohdalta saatava säveltasot. Soittimen sävelala ulottuu pienen oktaavin f:stä kaksiviivaiseen g:hen. Kyseisiä soittimia on käytetty opetussoittimina teosofista maailmankatsomusta edustaneessa Kulmakoulussa (1928–1981) Meritullinkadulla Helsingissä. Pohjanmiehen kromaattisia koulukanteleita on Sibelius-museolla 5 kpl (SM563–567). Saman koulun peruja on myös museon etävarastoon sijoitettu, alussa mainittu Juhani Pohjanmiehen kehittämä pianokantele (SM569), jota en itse ole nähnyt kuin valokuvissa. Soittimessa on nelikulmainen kaikukoppa ja pianonkoskettimisto, sävelala luettelotiedon mukaan F1–f3.

Sibelius-museossa on myös toinen koskettimistolla varustettu pianokantele (SM287), mutta edellisestä poiketen kielet nousevat pystysuoraan ylöspäin ja ovat avoimina näkyvillä (soittajan kasvojen edessä). Soitin on alkujaan Directos musices Viljo Mikkolan

(1871–1960) pianomakasiinista Turusta, ostettu museolle 1957. Soittimessa on yksi pedaali, 54 kieltä ja sävelala C–f3.

Toinen alussa mainituista erikoisista soittimista on luettelossa nimellä ”kantelesitra” (SM712), vaikkakaan ensi näkemältä se ei vaikuta juuri kummaltakaan, ei kanteleelta eikä sitralta. Soitin on pystyssä olevan suorakaiteen muotoinen (korkeus 1063 mm, leveys 402 mm ja paksuus 135 mm), hyvin koristeellinen, puuosiltaan tumman-/punaruskeaksi lakattu sekä kulta- ja hopeamaalilla maalattu. Soitin seisoo lyhyillä puujaloilla, umpinaisen alaosan sivuilla on kahvat. Yläosan suorakaiteenmuotoisessa aukossa on näkyvillä kielet (58 kpl), joissa on erikseen oikealla kädellä soitettavat melodiakielet ja vasemman käden säestyskielet. Museotietojen mukaan soittimen on kehittänyt ja valmistanut 1920-luvulla Kustaa Grönlund, joka oli toiminut Turussa Venäjän armeijan sotilassoittokunnassa kornetistina sekä harjoittanut myös pianonvirittäjän tointa.

Suurkanteleet

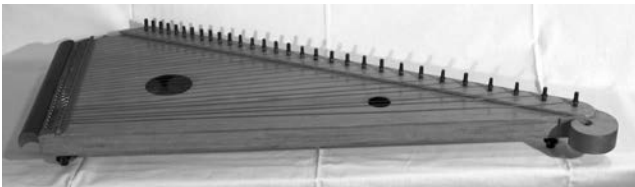
Sibelius-museon kokoelman kanteleista 27 kuuluu yli 20-kielisiin suurkanteleisiin. Vanhin on mahdollisesti SM95, joka on selkeästi Elias Lönnrotin kantelemalli. Kanteleen pohjaan kiinnitetyn paperilapun mukaan soitin ei kuitenkaan ollut kokonaan Lönnrotin itsensä valmistama, vaan valmistettu hänen ohjauksessaan, minkä jälkeen hän asensi tapit ja kielet itse. Kanteleen vuonna 1932 museolle lahjoittanut henkilö oli saanut soittimen Lönnrotin kasvattityttäreltä Mathilda Holmiltä. Kanteleen pohjaan on kirjoitettu lyijykynällä: ”Om ödets stigar en gäng leda oss långt från hvarandra, - låt då, Vera lill, dessa svaga finska toner hviska Dig en hjertlig helsning från Mathilda”. Soitin on hienosti valmistettu, kulmissa on sinkkaliitokset, ponsi profiloitu päältäpäin aaltoilevaksi, alla kopan kulmiin veistetyt pienet puujalat. Kopan pohja on maalattu mustaksi, samoin ponsi päältäpäin. Lönnrotin kantelemallien tapaan kielet kulkevat peräpäässä puisen tallan yli ja kiinnittyvät peräsivun nastoihin. Vaskikieliä on yhteensä 25, jotka on sijoitettu erikoisesti siten, että kaksi ylintä ja kolme alinta viritystappia ovat yksittäin mutta loput 20 pareittain lomittain. Soitin on mahdollisesti suunniteltu kromaattiseksi, mutta sen virityksestä ei ole tietoa. Kielet ovat joka tapauksessa hyvin lähekkäin, joten näppäilysoitto ei

ole ollut yhtä helppoa kuin suuremmilla kieliväleillä varustetuissa kanteleissa.

SM 95

Lönnrotin kanteleen lisäksi Sibelius-museon suurkanteleista 1800-luvulle sijoittuu myös hieno J. E. Engströmin 30-kielinen kantele (SM68). Se on huolella suunniteltu ja rakennettu ja edelleen erittäin hyvässä kunnossa. Peräpäässä on lyhyt, alaspäin kaartuva ja päältä mustaksi maalattu ponsi. Kopan kärkiosassa on suuri kierukka. Pohjassa on kolme sorvattua ja mustaksi maalattua jalkaa. Kielet kulkevat peräpäähän nastoilta tallan yli suoraan metallisille viritystapeille. Kopan korkeus ei ole kovin suuri, 75 mm. Kuusi pisintä kieltä on vaskilankaa, muut terästä. Kantele on varmasti ollut soinniltaan omaleimainen ja erityinen. Kaikuaukosta näkyy sisäpohjan etiketti, jossa lukee "Från J. E. Engström Pianomagasin Helsingfors". Historiallisista kanteleensoittajista tiedetään ainakin yksi, joka soitti Engströmin pianotehtaan kanteleella: 1800-luvun kuuluisa sokea kanteleensoittaja Akilles Ockenström sai Etelä-Pohjanmaan Nuorisoseuran vuosijuhlassa 1887 ensimmäisen palkinnon kanteleensoitossa, ja palkinnoksi hänelle annettiin myös samaisessa juhlassa ensimmäisellä palkinnolla palkittu Engströmin pianotehtaan 30-kielinen kantele.

SM 68

Myös selvästi huonokuntoisempi 20-kielinen kantele SM125 mahdollisesti sijoittuu 1800-luvulle; oletus perustuu pelkästään ulkonaisiin rakenneseikkoihin, sillä soittimen alkuperätietoja ei ole säilynyt. Kantele on suorasiivinen, kulmista sinkkaliitoksin kiinnitetty, ja sen sivut sekä viritystappipenkki ja suora ponsi on maalattu mustaksi. Erikoisuus on pienkantelemalleista

tuttu kolmikorvakkeinen ponsi ja rautainen varras, johon kielet on peräpäässä kiinnitetty. Kielet tuskin ovat alkuperäiset, sillä ne ovat kaikki saman paksuista, hyvin ohutta (n. 0,26 mm) teräslankaa.

Kokoelmassa on muitakin suurkanteleita, jotka saattavat olla peräisin 1800-luvulta, mutta alkuperätietojen puuttuessa ei varmuutta ole. Suurkanteleista ainoastaan kolme on pyöreäperäisiä. Näistä SM126 on 26-kielinen Ypäjältä. Erityisen kauniin kukkääniukon omaavasta pyöreäperäisestä 20-kielisestä SM138:sta ei ole mitään alkuperätietoja, mutta se voisi rakenteensa puolesta myös olla 1800-luvulta tai 1900-luvun alusta. Kolmas pyöreäperäinen, SM130, on hieno 24-kielinen, Juho Tammisen (1868–1929) tyyppinen lyyräääniukollinen kantele Saarijärveltä. Se on rakennettu luultavasti 1900-luvun alussa. Tammisen toinen, ilmeisesti myöhäisempi, suoraperäinen malli (SM1996) tuli lahjoituksena Sibelius-Museoon vuonna 2016. Se on huolella tehty 30-kielinen, ponnin päällä on kaunis intarsiakoristelu, kaikuaukko jälleen lyyran muotoinen, ja sisäpohjan etiketissä lukee "1779 Saarijärvi, Parkatin Mattila, J. Tamminen".

SM 138

SM 1996

Kuten pyöreäperäisiä, myös kaarevasivuisia suurkanteleita on kokoelmassa kolme kappaletta, joista ehkä mielenkiintoisin on kanteletaiteilija Paul Salmisen 35-kielinen koneistokantele nro 30 vuodelta 1925 (SM409). Se on siis Salmisen alkuaikojen kanteletuotantoa. Kahdesta muusta kaarevasivuisesta ei ole alkuperätietoja. Toinen niistä, 30-kielinen SM1217, muistuttaa koppansa muodolta ja rakenteeltaan viro-

SM 131

laisia suurkanteleita, ja toinen, 33-kielinen SM153, on suomalaista käsityötä. Erikoisuutena sen kahdeksan pisintä kieltä ovat keskenään samanmittaisia.

Kokoelman suurkanteleista suurin osa, 18 kpl, on suorasivuisia ja suoraperäisiä. Niistä neljä on peilikuvakanteleita, eli soittimen peräsivu on pitkältä sivulta katsottuna oikealla (SM92, 178, 1154 ja 1216). SM1154 on kuulunut Carlo Bergmanin soitinkokoelmaan. Soitin on ostettu turkulaisesta osto- ja myyntiliikkeestä 1972. Kanteleessa on kaareva ponsi, ja neljä alinta kieltä ovat samanmittaisia (vrt. edellä mainittu SM153) ja pohjassa on päiväys 18.9.1919. Vuonna 1932 museoon tullut SM92 on mustaksi maalattu 28-kielinen, jonka ääni-aukko on sydämenmuotoinen, ja kanteen on maalattu kellertävällä maalilla lyyran kuva. Näiden lisäksi peilikuvasoittimiin kuuluu myös virolainen, mahdollisesti 1800-luvulle ajoittuva 26-kielinen sitra, SM1938, jonka on sisäpohjaetiketin mukaan valmistanut "A. Munaku, Tsitrite töötuba".

Suorasivuisten ja suoraperäisten joukosta erikoisuutena esille nousee vuonna 1935 museoon ostettu 49-kielinen kromaattinen kantele SM131, joka ulkomuodoltaan ensisilmäyksellä muistuttaa kuitenkin enemmän suomalaisia diatonisia kanteleita kuin itäkarjalaisia kromaattisia kanteleita. Kulmissa on siistit sinkkaliitokset, ponnien yläosa aukeaa saranoilla, ja sen alla on kielinastat kolmessa rivissä lomittain. Sekä kielinastojen edessä että viritystappien edessä on talle.

Hieno yksilö on myös SM496; 28-kielinen kantele, jonka Simon asemapäällikkö Mauno Paatero (1866–1908) oli ostanut 1800–1900-lukujen vaihteessa soittimen rakentajalta. Rakentajan nimi on kaiverrettu suurin kirjaimin kanteleen pohjaan: "E. Lekve. H:ki. H:fors". Kantele on kaunista, huolellista puutyötä;

ulkomuoto kaarevine ponsiosineen ja kärjen kierukoineen muistuttaa hieman Engströmin pianotehtaan kanteletta SM68.

Paikallista historiaa tuo esiin kaksi turkulaisen kuoronjohtajan ja musiikinopettajan Katri Stigell-Hyvösen käytössä ollutta kanteletta (28-kielinen SM877 ja 32-kielinen SM1584). Soittimet ovat hienoa puutyötä, edelleen hyväkuntoisia ja ovat varmasti soineet upeasti. Niistä ei löydy tekijätietoja, mutta todennäköisesti molemmat ovat Efraim ja Oskar Kilpisen kanteleverstaan tuotantoa Kalajoelta.

Hienosti on varmasti myös soinnut vuonna 1935 museoluetteloon merkitty kaunis, huolella rakennettu 24-kielinen (SM128), joka lähdetietojen mukaan on kuulunut Albert Edelfeltille. Kanteleessa ei ole rakentajatietoja. Kanteen kielten alle kiinnitetyn paperisuikaleen mukaan kantele on ollut viritettynä harmoniseen g-molliin.

SM 128

Suorasivuisten suurkanteleiden rakentajatietoja löytyy seuraaville yksilöille:

- SM1215. Rakentaja Taneli Mäkinen, Miehikkälä. 24-kielinen; sivut, kansi ja ponsi maalattu mustiksi. Ponsi on erikoinen koristeellinen kierukka, kansi puukuitulevyä. Huonokuntoinen, hihasuoja irronnut.
- SM1581. 28-kielinen, ostettu 1969–1970 Pielaveden Tikkalanniemeltä. Rakentaja luultavasti Antti Auvinen.
- SM883. 30-kielinen, pohjassa teksti "Suunnittelu ja

SM 1255

SM 883

toteutus Stig Nyström 1944–1945”. Runsaasti kalevalaista symboliikkaa. Sivut visakoivuvaneria. Koristeina kultamaalatut tammenlehdet ja pääskysiä, joiden nokasta lähtee kultalankoja säteinä. Ponnassa kuvattuna rehevä nainen, jonka hiukset levittäytyvät ponnien pituudelta. Ääniaukkona kasvot; suuri avonainen suu ja silmät kulmakarvoineen.

Suorasivuisista suurkanteleista on vielä mainitsematta 24-kielinen, raskasrakenteinen SM675 ”från Karelen”, jonka ääniaukon pitkulaiset reiät muodostavat yksinkertaistetun lyyran kuvan, sekä SM889, joka on tullut museoon lahjoituksena Hyvinkäältä (24-kielinen, hieman kömpelö ja raskastekoinen, kolme alinta kieltä samanmittaisia).

Kokoelman suurkanteleista erilleen nousevat vielä vuonna 2001 museoon lahjoitetut Heikki Linjaman rakentamat itäkarjalaiset kromaattiset kanteleet: SM962–964, alto, prima ja piccolo, sekä vuonna 2002 museoon lahjoitettu kaksoiskantele SM1255 (”sointupuoli” + ”diatoninen puoli”), jonka pohjassa on päiväys ”H. Linjama AD 10/1999 Tikkakoski”. Museon

arkistossa on myös 26 kpl Linjaman kantelepiirustuksia, joukossa edellä mainittujen piirustukset.

Sibelius-museon laajan kantelekokoelman noin 200-vuotinen kaari on hieno esimerkki kanteleen kehityksen monimuotoisuudesta. Moni muu esihistoriallinen soitin on häipynyt historian hämärään, mutta itämerensuomalaisen kanteleen kyky muuntua kulttuurin mukana osana ihmisten elämää on taannut sen uskomattoman pitkän elinvoiman. Sibelius-museon kantelekokoelman tuoreet jäsenet ja muun muassa museopedagogin käyttöön hankittu viisikielinen todistavat soittimen aktiivisesta läsnäolosta myös osana nykyculttuuria. Kansallissoittimen statuksen saanut kantele mielletään usein myös osaksi epätoivottavaa kansallisromantiikkaa, mutta näin kanteleensoittajana uskallan väittää, että kantelesoitimen omaperäinen ja moniulotteinen sointi on osa itämerensuomalaista sielunmaisemaa. Soittimen nykykehitystä katsoessa näyttää todennäköiseltä, että Sibelius-museon hieno kantelekokoelma tulee runsastumaan entisestään.

Kirjoittajat

Matti Hakamäki, johtaja, Kansanmusiikki-instituutti

Juha Henriksson, FT, DI, dos., johtaja, musiikkiarkisto JAPA

Arja Kastinen, TT, vapaa tutkija, taiteilija

Tiina Kiiskinen, FM, vs. museonjohtaja, Vihdin museo

Heikki Laitinen, FT, vapaa tutkija, Sibelius-Akatemian
kansanmusiikin professori emeritus

Outi Valo, FM, Kansanmusiikki-instituutin vastaava arkistonhoitaja,
musiikintutkimuksen tohtoriopiskelija (Tampereen yliopisto)

Musiikkimuseoiden ja soitinkokoelmien yhteystietoja

Sibelius-museo

www.sibeliusmuseum.fi
Piispankatu 17
20500 Turku

Mekaanisen Musiikin Museo

www.mekaanisenmusiikkinmuseo.fi
Pelimanninkatu 8
78850 Varkaus

Suomen Harmonikkamuseo

www.haitarigalleria.com
Uotintie 4
19700 SYSMÄ

Suomen kansansoitinmuseo

<http://www.kansanmusiikki-instituutti.fi/museo>
Jyväskylätie 3
69600 Kaustinen

Harmonikkamuseo

Suomen Harmonikkainstituutti
<http://www.harmonikkainstituutti.net/museo>
Kyrösseläntie 3
39500 IKAALINEN

Suomen kantelemuseo

Palokan Pelimannitalo
Saarijärventie 71
40270 PALOKKA
0500 654 157, pelimannitalo@elisanet.fi

Kitarakartano

Lapinjärventie 20 C 4
07800 Lapinjärvi

Teemu Kärjen harmonikat

<http://www.rautajatalous.fi/harmonikat>
Osuuskunta Lauttakylän rauta ja talous
Lauttakyläntie 2
32700 HUITTINEN

Rytmi-instituutti

www.rytmi-instituutti.fi
Vaasantie 11
60100 Seinäjoki

Kulttuuriosuuskunta Uulu

www.uulu.fi/soitinkokoelma
Pispalan valtatie 26 A 1
33250 Tampere

MUMU